

กบฏไพร่สม้ยอยุธยา กับแนวความคิดผู้มีบุญ—พระศรีอาริย์—พระมาลัย

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ*

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คำนำ

ในบทความนี้ ผู้เขียนต้องการที่จะศึกษาการกบฏของไพร่สม้ยอยุธยา ซึ่งปรากฏว่ามีการกบฏไพร่อย่างน้อย ๓ ครั้ง ที่ได้รับการบันทึกไว้ในพงศาวดารฉบับต่าง ๆ คือ ครั้งแรก พ.ศ. ๒๑๒๔ (๑๕๘๑) ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๒๓๗ (๑๖๙๔) และครั้งที่สาม พ.ศ. ๒๒๔๑ (๑๖๙๘) การกบฏสองครั้งแรกเกิดขึ้นในภาคกลางของประเทศไทย และเป็นเหตุการณ์ร้ายแรงถึงขนาดคุกคามเมืองหลวง ส่วนครั้งหลังเกิดขึ้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผู้เขียนมีจุดประสงค์ที่จะศึกษาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของการกบฏเหล่านี้ เพื่อที่จะค้นหาว่าการกบฏนั้นเกิดขึ้นมาในสภาพการณ์อย่างไร ดังนั้นสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในระยะเวลาใกล้เคียงกับการกบฏต่าง ๆ จะได้รับการพิจารณาอย่างใกล้ชิด รวมถึงสภาพความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศข้างเคียงที่เป็นคู่กรณีสงครามกัน คือ พม่าและกัมพูชา ปัญหาต่าง ๆ ของการเมืองภายใน (เช่น การรัฐประหารในราชสำนัก ปัญหาการสืบราชสมบัติ ปัญหาการเปลี่ยนราชวงศ์) ปัญหาการเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่ การเก็บภาษีอากร และสภาพเศรษฐกิจทั่วไปที่มีผลกระทบต่อชีวิตของประชาชน (ไพร่) ผู้เขียนเชื่อว่าการศึกษาสภาพต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยอธิบายการเกิดกบฏแต่ละครั้งขึ้นมาได้

นอกจากนี้ ผู้เขียนมีความตั้งใจที่จะศึกษาแนวความคิดที่อยู่เบื้องหลังการกบฏไพร่อีกด้วย ผู้เขียนเชื่อว่ามีแนวความคิดบางประการที่เป็นอิทธิพลของพุทธศาสนาอยู่เบื้องหลังการกบฏ แนวความคิดที่ว่าด้วย ผู้มีบุญ พระศรีอาริย์ และพระมาลัย ดูเหมือนจะเป็นที่ยอมรับและแพร่หลายยิ่งในสังคม

* ผู้เขียนขอขอบคุณ คุณภักตร์พร สิริกาญจน แห่งคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ช่วยเหลือในการจัดหาข้อมูลเพื่อประกอบการค้นคว้าและเขียนบทความนี้ และขอขอบคุณ คุณนวนฉวี สุธรรมวงศ์ แห่งห้องสมุดคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เอื้อเฟื้อในการเตรียมบทความนี้

อยุธยา และปรากฏว่าผู้นำของการกบฏได้อาศัยแนวความคิดเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการหาความสนับสนุนจากประชาชน (ไพร่) บางส่วน

ผู้เขียนยอมรับว่า “การกบฏไพร่ในสมัยอยุธยา” นั้นมิใช่เรื่องใหม่เสียทีเดียว และที่จริงแล้วผู้เขียนได้รับความบันดาลใจจากงานชิ้นต่าง ๆ ของบรรดานักวิชาการและผู้อื่น ๆ ที่ได้เคยทำมาก่อนหน้านี้

ถ้าจะว่าไปผู้เขียนได้แนวความคิดในการศึกษาครั้งนี้อย่างมาก จากบทความประเภทเดียวกันที่ เดช บุนนาค แห่งกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้เริ่มต้นขึ้น^๑ จากบทความของ ชาลส์ คายส์ ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยวอชิงตัน^๒ จากบทความของ จอห์น เมอร์ดอค นักศึกษาประวัติศาสตร์เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ผู้ล่วงลับไปแล้ว (กับแม่น้ำเจ้าพระยา)^๓ จากบทความของ โยนิโอะ อิชิอิ ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยเกียวโต^๔ และจากบทความของ วารุณี โอสธามย์กับ อัญชลี สุสัยณ์ห์^๕

บทความต่าง ๆ ที่กล่าวมาส่วนใหญ่ ยกเว้นบทความของ วารุณี และอัญชลี ให้ความสนใจต่อการกบฏไพร่ที่รู้จักกันในนามว่า “กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน” ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ (๑๙๐๒) ในสมัยรัชกาลที่ ๕

อย่างไรก็ตามในระยะหลังก็มีผู้ให้ความสนใจต่อการกบฏไพร่มากขึ้น และขยายวงการศึกษาออกไปอีก การกบฏหลายครั้งที่มีได้เป็นที่รู้จักกันดีในวงการประวัติศาสตร์ไทย ได้รับการพิจารณาและถกเถียงอีกมาก เช่นบทความของ แอนฮิล แรมซี ของจักรทิพย์ นาสสุภา กับ ประนุช ทรัพย์สาร ของชูลิทธิ์ ชูชาติ^๖

๑. เดช บุนนาค, “กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน ร.ศ. ๑๒๑,” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, ๕:๒ (มิถุนายน ๒๕๑๐)

๒. Charles F. Keyes, “Millennialism, Theravada Buddhism, and Thai Society,” *Journal of Asian Studies*, 36:2 (February 1977).

๓. John B. Murdoch, “The 1901-1902 Holy Man’s Rebellion,” *Journal of the Siam Society*, 62:1 (February 1977).

๔. Yoneo Ishii, “A Note on Buddhistic Millenarian Revolts in Northeastern Siam,” *Journal of South-east Asian Studies*, 6:2 (September 1975).

๕. วารุณี โอสธามย์ และ อัญชลี สุสัยณ์ห์, “กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา,” *วารสารธรรมศาสตร์*, ๖:๑ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙)

๖. J.A. Ramsay, “Modernization and Reactionary Rebellions in Northern Siam,” *Journal of Asian Studies* 38:2 (February 1979) และ ชูลิทธิ์ ชูชาติ, “กบฏพญาผาบ (ปราบสงคราม): กบฏชาวนาในภาคเหนือ,” *สังคมศาสตร์* (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ๓:๒ (ตุลาคม ๒๕๒๒-มีนาคม ๒๕๒๓) และ จักรทิพย์ นาสสุภา-ประนุช ทรัพย์สาร, “เจ้าผู้มีบุญหนองหมากแก้ว,” ซึ่งจะตีพิมพ์ในวารสารของสมาคมประวัติศาสตร์เร็ว ๆ นี้

บทความต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ผู้เขียนต้องการที่จะศึกษาการกบฏของไพร่ในสมัยที่เก่าออกไป คือสมัยอยุธยา และต้องการที่จะพิจารณาว่าเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ได้รับการศึกษากันอย่างกว้างขวางนั้น ในสมัยอยุธยานั้นเรามีปรากฏการณ์ที่ใกล้เคียงกันเช่นนี้หรือไม่ เมื่อได้ทำการศึกษาแล้ว ผู้เขียนก็พบว่ามีเอกสารไทยบางส่วนที่บันทึกการกบฏของไพร่ในสมัยอยุธยาไว้ ผู้เขียนตระหนักดีว่าเอกสารเหล่านี้มีอาจจะถือได้ว่าเป็นเอกสารชั้นต้นเสียทีเดียว ทั้งนี้เพราะเป็นเอกสารที่ถูบันทึกขึ้นภายหลังเหตุการณ์เป็นเวลานาน อนึ่งเอกสารเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะสะท้อนทัศนคติของผู้บันทึกคือจากทางด้านราชสำนักหรือทางราชการซึ่งเป็นฝ่ายชนะ มากกว่าจะเป็นทัศนะของฝ่ายกบฏซึ่งเป็นผู้แพ้เอง อย่างไรก็ตามเอกสารเหล่านี้ประกอบกับหลักฐานแวดล้อมอื่น ๆ ที่ผู้เขียนพยายามจะนำมาร่วมพิจารณา ก็ยังมีประโยชน์ในการที่จะนำมาถกเถียงกันเพื่อทำความเข้าใจการกบฏของไพร่ครั้งต่าง ๆ ได้

เอกสารส่วนใหญ่ที่ผู้เขียนใช้เป็นข้อมูลเพื่อตั้งเอาเหตุการณ์ออกมา ก็คือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับต่าง ๆ เช่น ฉบับหลวงประเสริฐฯ ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ฯ ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) หรือไม่ว่า พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม หรืองานบางชิ้นในลักษณะใกล้เคียงกัน เช่น คำให้การขุนหลวงหาวัด คำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งส่วนใหญ่จัดเป็นหลักฐานชั้นสองมากกว่าชั้นหนึ่งดังที่กล่าวมาแล้ว

๗. สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับการกบฏไพร่นั้น โปรดดูจาก

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (๒๕๐๗) หน้า ๒๒

คำให้การชาวกรุงเก่า (๒๕๐๗) หน้า ๑๓๒-๓๓

คำให้การขุนหลวงหาวัด (๒๕๐๗) หน้า ๓๖๓-๖๔

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (๒๕๐๗) หน้า ๑๓๔-๓๖, ๔๑๕-๑๖ ๔๓๓-๓๗

พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับบริติชมิวเซียม (๒๕๐๗) หน้า ๑๔๓-๔๔ ๔๙๔-๙๙, ๕๒๓-๒๗

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ฯ (๒๕๑๔) หน้า ๓๐-๓๒, ๕๐๕-๑๐, ๕๓๕-๓๙

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาต) (๒๕๐๗) หน้า ๖๔๐-๔๒, ๙๓๘-๓๙

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (๒๕๑๖) เล่มหนึ่ง หน้า ๒๑๙-๒๑ เล่มสอง หน้า ๑๓๑-๓๕, ๑๕๔-๕๗

ในการที่จะทำความเข้าใจและอธิบายการกบฏแต่ละครั้ง ผู้เขียน จะอาศัยข้อมูลนอกเหนือไปจากนั้นอีก เช่น บันทึกของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในเมืองไทย จากบทความทางวิชาการของนักเขียนรุ่นต่าง ๆ ในชั้นหลัง และท้ายที่สุดผู้เขียนจะพยายามดึงคำอธิบายที่มาจากแนวความคิดและความเชื่ออันเนื่องด้วยพุทธศาสนา ดังเช่น ในเรื่องของ ผู้มีบุญ พระศรีอริย์ และพระมาลัย ซึ่งผู้อ่านจะเห็นได้จากเชิงอรรถและคำอธิบายในตอนท้าย

กบฏไพร่สมัยอยุธยา

ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า “การกบฏไพร่” ได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางทีเดียวในระยะหลัง ๆ นี้ อย่างไรก็ตามกบฏไพร่ก็ยังมิได้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย ทั้งนี้เพราะนักประวัติศาสตร์ไทย—เทศส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ว่า สังคมไทยนั้น “มีคุณธรรม ๓ อย่างเป็นสำคัญ.... คือความจงรักภักดีของชาตอย่างหนึ่ง ความปราศจากวิหิงสาอย่างหนึ่ง ความฉลาดในการประสานประโยชน์อย่างหนึ่ง”^๘ หรือไม่ก็ “ไม่เคยปรากฏว่าประชาชนในสมัยอยุธยาได้เคยริเริ่มคิดกบฏหรือโค่นล้มราชบัลลังก์ของพระมหากษัตริย์เลยแม้แต่ครั้งเดียว.... สังคมไทยในสมัยอยุธยานั้นเรียกได้ว่าเป็นสังคมที่ปราศจากชนชั้น....”^๙

ดังนั้นอดีตของไทยจึงถูกมองว่าเป็นอดีตที่ราบรื่น มีการประสานผลประโยชน์ มีการถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ทุกคนปฏิบัติตามหน้าที่และบทบาทของตน สังคมไทยเป็นสังคมที่ปราศจากความตึงเครียด (tension-free society) หรือไม่ก็มีคำขวัญตามแบบฉบับของนักทอ่งเทียวและไกด์ว่า “สยามเมืองยิ้ม” อดีตของไทยจึงถูกมองว่ามีลักษณะพิเศษแตกต่างจากอดีตของชาติอื่น ๆ ทั้งหมดเมื่อเป็นเช่นนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยส่วนใหญ่จึงเป็นการศึกษาที่มองเห็นสังคมในระดับที่อยู่หนึ่ง ขาดความเคลื่อนไหว ขาดความเปลี่ยนแปลง ขาดชีวิตและวิญญาณของสังคม เรื่องราวของประวัติศาสตร์จำกัดอยู่ที่คนกลุ่มน้อยเพียงกลุ่มเดียว และเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ดูจะเกิดขึ้นซ้ำซากกลายเป็น “ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย” อยู่ตลอดเวลา

ลักษณะดังกล่าวนี้ อาจถือได้ว่าเป็นโครงเรื่องและแนวทางของการศึกษาและการเขียนประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปมาตลอด และปรากฏอยู่ในตำราเรียน ไม่ว่าจะเป็นระดับประถม มัธยม และอุดมศึกษา

๘. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ,” ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง* หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ไม่ปรากฏปีที่ตีพิมพ์ หน้า ๖

๙. ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, “สังคมสมัยอยุธยา,” ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง* หน้า ๔๙-๕๐

อย่างไรก็ตามเราจะพบสภาพที่ตรงกันข้ามนี้ เพียงแต่เปิด พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับต่าง ๆ หรือไม่กี่หลักฐานบางเล่มที่กล่าวมาข้างต้น ในสมัยอยุธยามีการกบฏของไพร่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งและความตึงเครียดระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน (ไพร่) บางส่วน การกบฏ บางครั้งใหญ่โตและรุนแรงมาก อย่างน้อยการกบฏสองครั้งที่จะกล่าวถึงต่อไปนั้น ก็เกือบจะยึดเมืองหลวงที่อยุธยาได้

กบฏญาณพิเชียร พ.ศ. ๒๑๒๕^{๑๐}

กบฏญาณพิเชียร (หรือญาณประเชียร หรือญาณพิเชียน หรือพระยาวชิรธร) นั้น เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๕ ในสมัยของพระมหาธรรมราชา (๒๑๑๒-๒๑๓๓) คือภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หนึ่ง เราไม่ทราบแน่ชัดว่าหัวหน้ากบฏเป็นใครแน่นอน แต่ชื่อญาณพิเชียรนั้นน่าจะแย้มให้เราทราบว่าอย่างน้อยหัวหน้าที่ชื่อพิเชียร และมีคำนำหน้าว่า ญาณ นั้น น่าจะเป็นคนที่มีการศึกษาได้รับการบวชเรียนทางพุทธศาสนาแล้ว (ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๓ ให้คำแปล ญาณ ไว้ว่า ความรู้ ปัญญา ฯลฯ และเราก็จะพบบ่อย ๆ ว่า คำว่า ญาณ มักนิยมใช้ในการขนานนามพระสงฆ์ เช่น ญาณวิโร ญาณสังวร เป็นต้น) เมื่อเป็นเช่นนั้น ฉบับหลวงประเสริฐฯ จึงกล่าวว่า “ญาณประเชียรเรียนสาตราคมและคิดเป็นขบถ”^{๑๑} คำว่า สาตรา ที่สมาสกับ อาคม นั้น แปลได้ว่า

๑๐. กบฏญาณพิเชียรนั้น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับต่าง ๆ คือ ฉบับหลวงประเสริฐฯ (หน้า ๒๒) ฉบับพันจันทนุมาศ (หน้า ๑๓๔-๑๓๖) ฉบับบริติชมิวเซียม (หน้า ๑๔๓-๔๔) ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ (หน้า ๑๓๐-๓๒) ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (หน้า ๖๔๐-๔๒) และฉบับพระราชหัตถเลขา (หน้า ๒๑๔-๒๑) ต่างก็ยกบันทึกเหตุการณ์ไว้ ปัญหาที่มีคือเรื่องปีศักราชซึ่งแต่ละฉบับต่างก็จดไว้ต่างกันตามลำดับ (ที่อ้างถึงข้างบน) ว่า เป็น จ.ศ. ๙๔๓ ปี มะเส็ง, จ.ศ. ๙๓(๓?) ปีมะแม, จ.ศ. ๙๒๔ ปีจอ, (ซึ่งปรากฏอยู่ในฉบับทั้ง ๔ ชุดท้าย)

ดังนั้นจึงมีปัญหาว่่าเกิดกบฏญาณพิเชียรขึ้นเมื่อใด จะเป็น พ.ศ. ๒๑๒๔ (จ.ศ. ๙๔๓) หรือ พ.ศ. ๒๑๑๔ (จ.ศ. ๙๓๓?) หรือ พ.ศ. ๒๑๐๕ (จ.ศ. ๙๒๔) พระราชพงศาวดารทุกฉบับลงความเห็นว่า การกบฏครั้งนี้เกิดขึ้นในสมัยของพระมหาธรรมราชา (๒๑๑๒-๒๑๓๓) ดังนั้นปีศักราชที่น่าจะเป็นไปได้ก็ควรเป็น พ.ศ. ๒๑๑๔ ส่วน พ.ศ. ๒๑๐๕ นั้นน่าจะตกไป เพราะพระมหาธรรมราชายังมิได้ขึ้นครองราชย์ในทีนี้ผู้เขียนจะขอยึดเอา พ.ศ. ๒๑๒๔ ตามฉบับหลวงประเสริฐฯ ไปพลางก่อน ถึงแม้ว่า พ.ศ. ๒๑๑๔ คือ ภายหลังที่พระมหาธรรมราชา ซึ่งขึ้นมามีครองราชย์ในอยุธยาด้วยความสนับสนุนจากพม่า คือภายหลังการเสียกรุงครั้งที่ ๑ จะเป็นปีศักราชที่น่าจะเป็นไปได้ก็ตาม ที่ว่า พ.ศ. ๒๑๑๔ น่าจะเป็นไปได้ก็เพราะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต้นรัชสมัยของพระมหาธรรมราชา การกบฏญาณพิเชียรน่าจะมีส่วนเกี่ยวพันกับการเสียกรุงศรีอยุธยา และการเปลี่ยนราชวงศ์จากสุพรรณบุรมาเป็นราชวงศ์สุโขทัยด้วยก็ได้

๑๑. ฉบับหลวงประเสริฐฯ (๒๕๐๗) หน้า ๒๒

ของมีคม กับ เวทมนตร์ ซึ่งก็น่าจะแย้มให้เห็นอีกว่า ญาณพิเชียรคงจะมีวิชาความรู้บางประการ ทั้งทางพุทธและไสย ซึ่งจะทำให้เขาได้รับการยอมรับนับถือจากผู้คนที่เข้ามาเป็นสมัครพรรคพวก

ในเอกสารฉบับอื่น ๆ ยังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่า ญาณพิเชียร “เรียนคิด โทหก กระทำการ เป็นวิปริตแก่ชาวชนบทประเทศ”^{๑๒} หรือ “ญาณพิเชียรนั้นเรียก ขุนโทหก กระทำการอันเป็นที่ วิปริตสำแดงแก่ชาวชนบทประเทศนั้น”^{๑๓} หรือ “พระยาพิเชียรนั้น สำแดงคุณโทหก กระทำการอัน พิปริต สำแดงแก่ชาวชนบทประเทศนั้น”^{๑๔}

คำว่า โทหก ขุนโทหก สำแดงคุณโทหก วิปริต พิปริต ซึ่งผู้เขียนพระราชพงสาวดาร ฉบับ ต่าง ๆ กล่าวหาญาณพิเชียรนั้น ดูจะเป็นกุญแจอย่างดีที่ไขให้เราทราบถึงการกระทำของหัวหน้ากบฏ ครั้งนี้ ถ้าเรามองในทางกลับกันจากทัศนะของผู้เขียนพระราชพงสาวดารหรือทัศนะของทางราชการ เราก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า ญาณพิเชียรคงจะสื่อสารเรื่องราวบางอย่างกับชาวบ้าน ให้คำมั่นสัญญา กล่าวประนามฝ่ายปกครอง พูดยถึงความเชื่อทางศาสนาอันเป็นการโน้มน้าวจิตใจและหาความ สนับสนุนในการก่อกบฏของเขา

ญาณพิเชียรรวบรวมบรรดาผู้คน (ไพร่) ในบริเวณระหว่างอยุธยาและลพบุรีได้จำนวนหนึ่ง และตั้งมั่นอยู่ที่ตำบลบ้านยี่ล้น เมื่อข่าวการกบฏไปถึงเมืองหลวง เจ้าพระยาจักรีก็ถูกส่งออกไปปราบ กบฏ กองทัพเจ้าพระยาจักรีและกองทัพกบฏเผชิญหน้ากันที่ตำบลบ้านมหาไถย ชาวบ้านมหาไถย จำนวนมากหันไปเป็นพวกกบฏ และในการรบครั้งนั้น เจ้าพระยาจักรีก็ถูกฟันตายคาอูช้าง “ไพร่พล อันไปด้วยเจ้าพระยาจักรีนั้นก็แตกฉาน เสียขุนหมื่นตายในรบนั้นเป็นหลายคน”^{๑๕}

เมื่อญาณพิเชียรสามารถทำให้กองทัพจากเมืองหลวงย่อยยับไปได้แล้ว ผู้คนก็เข้าเป็นสมัคร พรรคพวกฝ่ายกบฏมากมาย ถึงขนาดว่า ญาณพิเชียรสามารถรวบรวมชายฉกรรจ์ได้ถึง ๓,๐๐๐ คน ซึ่งจัดได้ว่าเป็นกองทัพขนาดใหญ่มากที่สุด^{๑๖} ยุทธวิธีของญาณพิเชียรขั้นต่อไปก็คือถอยขึ้นเหนือ เพื่อยึดเมืองลพบุรีไว้เป็นฐานที่มั่น ที่เมืองลพบุรีนั้น ปรากฏว่าพระยาสิทธิราชเดโช (ซึ่งเป็นตำแหน่ง

๑๒. ฉบับพันจันทนุมาศ (๒๕๐๗) หน้า ๑๓๔

๑๓. ฉบับบริติชมิวเซียม หน้า ๑๔๓

๑๔. ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า ๑๓๑

๑๕. เพิ่งอ้าง หน้า ๑๓๑

๑๖. ที่กล่าวว่า เป็นกองทัพขนาดใหญ่ นั้น เพราะเมื่อเราลองเปรียบเทียบดูกับจำนวนกองทัพอื่น ๆ เช่น เมื่อพม่า ยึดกรุงศรีอยุธยาได้ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ นั้น พม่าได้ทั้งกองทัพของตนไว้ ๓,๐๐๐ คน เพื่อควบคุมอยุธยา และพระมหากษัตริย์ราชให้เป็นเมืองขึ้นของพม่า

นายทหารที่สำคัญมากตำแหน่งหนึ่ง) ได้มาซ่อมแซมกำแพงเมืองอยู่ พระยาสิทธิราชเดโชจึงจัดการ
ป้องกันเมืองอย่างเข้มแข็ง

ญาณพิเชียรยกทัพเข้ามา ตนเองซึ่งข้างมายืนอยู่ที่ตำบลหัวตริ จะให้พรรคพวกเข้าปล้นกอง-
ทัพฝ่ายราชการ “จึงชาวประเทศชื้ออมรวดีแผ่ดันโพธิยังป็นนกสับไปต้องพระยาวิเชียรชลงกับ
คอช้าง พวกกบฏทั้งปวงแตกจวนพ่ายออกไป”๑๗

ประเด็นต่าง ๆ ที่น่าสนใจของเรา ก็คือ หัวหน้ากบฏครั้งนี้ น่าจะเป็นคนที่มีการศึกษา
แตกฉานทั้งทางด้านพุทธศาสนาและความรู้ความเชื่อของคนไทยในสมัยนั้น ดังนั้นจึงสามารถ
รวบรวมสมัครพรรคพวกได้จำนวนถึง ๓๐๐๐ คน ผู้ที่เข้าร่วมกับฝ่ายกบฏ ก็ดูจะเป็นชาวบ้าน (ไพร่)
ธรรมดา ซึ่งมาจากบริเวณเหนืออยุธยาขึ้นไปเป็นส่วนใหญ่ และชื่อตำบลต่าง ๆ เช่น บ้านยี่ล้น
บ้านมหาดไทยที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารนั้นก็ยังมิอยู่ในจังหวัดอ่างทองในปัจจุบัน (บ้านยี่ล้นเป็น
ตำบลอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน้อย ส่วนบ้านมหาดไทยปัจจุบันเป็นตำบลอยู่ในจังหวัดอ่างทอง
อยู่ระหว่างแม่น้ำน้อยกับแม่น้ำเจ้าพระยา ใกล้กับอำเภอวิเศษไชยชาญ)

การกบฏครั้งนี้คงใหญ่โต และรุนแรงมาก เพราะทางอยุธยาถึงกับส่งเจ้าพระยาจักรี
เสนาบดีกรมมหาดไทยออกไปปราบปราม นับว่าเป็นการส่งขุนนางระดับสูงสุดคนหนึ่งออกไปทีเดียว
ซึ่งก็ปรากฏว่าพ่ายแพ้แก่พวกกบฏ และทำให้ฝ่ายกบฏเข้มแข็งยิ่งขึ้น ถึงกับวางแผนจะยึดเมืองลพบุรี
อันเป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรอยุธยา

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ การปราบกบฏครั้งนี้ลงได้นั้น ทางราชการต้องใช้อาวุธ
ทันสมัยปราบ ดังที่กล่าวว่า “ชาวประเทศชื้ออมรวดี” (หรือ บรรดาคนหนึ่ง) “ยิงปืนนกสับ” (หรือ
ยิงปืนออกไป) ถูกญาณพิเชียรตาย ทำให้ฝ่ายกบฏเสียขวัญ แตกกระจัดกระจายและพ่ายแพ้ไปในที่สุด

“ชาวประเทศ” หรือ “บรรดา” นี้ ไม่ทราบได้ชัดว่าเป็นผู้ใด แต่ที่แน่นอนก็คือมีปืน
สมัยใหม่สำหรับยุคนั้น ซึ่งทำให้เราอาจสันนิษฐานได้ว่าอาจจะเป็นชาวต่างประเทศ (โปรตุเกส?)
ที่เข้ามาเป็นทหารรับจ้าง (ทหารอาสา) อยู่ในอาณาจักรอยุธยาได้ เราทราบอย่างแน่นอนแล้วว่า
ในสมัยนั้นมีทหารโปรตุเกสเข้ามารับจ้างอยู่ในราชสำนักไทย และการใช้อาวุธปืนสมัยใหม่ก็มีปรากฏ
แล้ว มีหลักฐานเชื่อได้ว่าก่อนหน้านี้ คือในสมัยสงครามไทย-พม่า ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๑ นั้น
ในการรบที่เมืองเชียงกราน ซึ่งเป็นเมืองชายแดนไทย-มอญ ไม่ไกลจากด่านเจดีย์สามองค์ จังหวัด

๑๗. ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า ๑๓๒

กาญจนบุรีมากนัสนั้น ทั้งกองทัพไทยและพม่าต่างก็ทหารรับจ้างโปรตุเกส และมีการใช้อาวุธปืนสมัยใหม่^{๑๘}

คำถามต่อไปที่เราจะถามก็คือ ทำไมจึงเกิดกบฏฐานพิไชยขึ้นอย่างใหญ่โตเช่นนั้น ในที่นี้ผู้เขียนใคร่จะอธิบายด้วยสภาพทางการเมือง—เศรษฐกิจ—สังคม สาเหตุที่สำคัญในอยุธยาประมาณช่วงการเสียกรุงครั้งที่ ๑ ก็คือ สาเหตุทางการเมืองต่างประเทศกับการเมืองภายในราชสำนัก กล่าวคือในสมัยพระไชยราชา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๑ นั้น เกิดสงครามไทย—พม่าครั้งที่ ๑ เกิดการรบที่เมืองเชียงกรานราชวงศ์ต้องอยู่ของพม่าได้ยึดดินแดนมอญได้แล้ว และได้ย้ายลงมาตั้งเมืองหลวงอยู่ที่พะโค (หงสาวดี) ดังนั้นพม่าก็แผ่อิทธิพลลงมาทางใต้สู่เขตมอญและตะมอญ ไกล่พรมแดนไทยเข้ามาทุกที ในขณะเดียวกันอาณาจักรอยุธยาก็สามารถรวบรวมอำนาจของตนได้อย่างกว้างขวาง สามารถรวบรวมอาณาจักรสุโขทัย (ซึ่งตอนหลังนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่พิษณุโลก) ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและอยู่ใต้อาณาอยุธยาได้ตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๑๙๙๑—๒๐๓๑ (๑๔๔๘—๑๔๘๘) อาจจะกล่าวได้ว่าอำนาจของไทยและพม่ามาปะทะกันที่ดินแดนมอญ ซึ่งเป็นรัฐที่อยู่ระหว่างกลางสองมหาอำนาจนี้ และสงครามเมืองเชียงกรานอันเป็นการปะทะกันทางชายแดนก็เกิดขึ้น

เมื่อพระไชยราชาสวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๘๙ (๑๕๔๖) อยุธยาก็เกิดปัญหาการเมืองภายใน ท้าวศรีสุดาจันทร์ มเหสีของพระไชยราชา เป็นชู้กับขุนวรวงศา ซึ่งเป็นขุนนางชั้นผู้น้อย พระแก้วฟ้าโอรสถูกปลงพระชนม์ ขุนวรวงศาสถาปนาตนเป็นกษัตริย์ได้ ๔๒ วัน แต่ก็ถูกฝ่ายของพระเจ้าจักรพรรดิยึดอำนาจได้ใน พ.ศ. ๒๐๙๑ (๑๕๔๘) ก็เกิดสงครามไทย—พม่า ครั้งที่ ๒

ถ้าเราจะนึกถึงสภาพการเมืองสมัยนั้น อยุธยาจะปั่นป่วนมาก ทั้งนี้เพราะพม่าเข้มแข็งมากประการหนึ่ง พม่าสามารถขยายไทยได้ทั้งทางด้านตะวันตก และทางด้านเหนือ (จากรัฐฉานและเชียงใหม่) ในขณะเดียวกันอยุธยาก็อ่อนแอจากสภาพการเมืองภายใน เช่นการรัฐประหารในราชสำนัก การสูญเสียพระศรีสุริโยทัย มเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิในสงครามกับพม่า เป็นต้น

เมื่อถึงสงครามไทย—พม่า ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๑๐๖ (๑๕๖๓) หรือสงครามช้างเผือกนั้นไทยก็อ่อนแอมาก ถึงกับต้องยอมเจรจาสงบศึกกับพม่า ผลการเจรจาทำให้ไทยต้องยอมตกลงอย่างเสียเปรียบ คือ (๑) ยกช้างเผือก ๔ เชือกให้พม่า และยอมให้พม่าเอาพระรามเมศวร พระยาจักรี พระสุนทรสงคราม ไปเป็นตัวประกัน (๒) ต้องส่งบรรณาการช้าง ๓๐ เชือก และเงิน ๓๐๐ ชั่ง (๒๔,๐๐๐ บาท)

๑๘. สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (๒๕๑๔) หน้า ๘-๑๑

ให้พม่าทุกปี (๓) ภาษากรจากเมืองมรดิที่ไทยเคยได้ต้องยกให้พม่า ซึ่งหมายความว่าเมืองมรดิอันเป็นเมืองท่าทางด่านตะวันตก ก็ตกเป็นของพม่าด้วย

ปัญหาที่ไทยเผชิญกับพม่าหาได้สิ้นสุดลงแค่นั้นไม่ ใน พ.ศ. ๒๑๑๑ (๑๕๖๘) ก็เกิดสงครามไทยพม่า ครั้งที่ ๔ ขึ้น ครั้นนี้พม่ายกทัพตีกวาดลงมาจากทางเชียงใหม่ พิชณุโลก (ซึ่งถูกพม่ายึดได้ตั้งแต่สงครามไทย-พม่า ครั้งที่ ๓ แล้ว) เข้ามาล้อมอยุธยาอยู่ ๙ เดือน และใน พ.ศ. ๒๑๑๒ (๑๕๖๙) อยุธยาก็เสียกรุงแก่พม่า

การเสียกรุงครั้งที่ ๑ นี้ ทำความเสียหายให้แก่ไทยมาก พม่ากวาดต้อนผู้คนไปตามระบบของสงครามในการแย่งกำลังคนกันในสมัยโบราณ พม่าทั้งข้าราชการไว้ในอยุธยาเพียง ๑๐๐ คน พร้อมด้วยพลเมือง ๑๐,๐๐๐ คน ทั้งยังมีทหารพม่า ๓,๐๐๐ คน ตั้งกำกับควบคุมอยู่อีก ดังนั้นพระมหาธรรมราชา เจ้าเมืองพิชณุโลก (เชื้อสายราชวงศ์สุโขทัย) ที่หนีไปเข้ากับพม่า จึงเข้ามาเป็นกษัตริย์ในอยุธยาในฐานะที่ไม่มั่นคงนัก

ผู้เขียนเชื่อว่าในสมัยนี้คงมีความปั่นป่วนทางการเมืองอย่างมาก จากทั้งการเมืองภายในและภายนอกดังที่กล่าวมา ดังนั้นเราก็คงจะพูดได้ว่าศูนย์กลางแห่งอำนาจที่อยุธยานั้นสั่นคลอนยิ่ง และเมื่อเป็นเช่นนี้ก็หมายความว่าดินแดนรอบนอกอยุธยาก็จะมองเห็นความสั่นคลอนอันนี้ ทั้งยังจะไม่ต้องถูกควบคุมอย่างเคร่งครัดจากเมืองหลวงอีกด้วย อันอาจจะเป็นโอกาสเปิดของผู้ที่จะทำการกบฏก่อนที่จะข้ามเลยไปประเด็นอื่น ผู้เขียนขอแทรกว่า ปัญหาการเมืองภายนอกของไทยหาได้จำกัดอยู่ที่พม่าไม่ ในช่วงระยะเวลาวิกฤตการณ์นี้ ปัญหาทางด้านเขมรก็เป็นเรื่องใหญ่พอควร ทั้งไทยและเขมรได้ขับเขี้ยวกันมาเป็นเวลานานในประวัติศาสตร์ก่อนหน้านี้ และในช่วงนี้ก็เปิดโอกาสเหมาะสำหรับเขมรที่จะโจมตีไทย

การสงครามกับเขมรก็ดูจะรุนแรงไม่แพ้การสงครามพม่า ภายหลังการเสียกรุงครั้งที่ ๑ กองทัพเขมรได้เข้ามารุกรานไทยอย่างน้อยก็ ๓ ครั้งก่อนที่จะเกิดกบฏญาณพิเชียร คือ ใน พ.ศ. ๒๑๑๓ ๒๑๑๘ และ ๒๑๒๑ แต่ละครั้งเขมรสามารถกวาดต้อนผู้คน และทำความเสียหายให้กับไทยได้อย่างมาก ครั้งแรกกองทัพเขมรจำนวน ๓,๐๐๐ คน รุกรานเข้ามาในเขตนครนายก พยายามเข้ามาโจมตีเมืองหลวง แต่ก็ถอยทัพไป พร้อมด้วยการจับคนจำนวนมากไปจากนครนายก จันทบุรี ระยอง ฉะเชิงเทรา ครั้งที่สอง กองทัพเขมรบุกเข้าทางปากน้ำพระประแดง จับผู้คนในเขตนั้น ตลอดจนแถบธนบุรี นนทบุรี อยุธยาส่งกองทัพเรือ ๔๐ ลำ พร้อมด้วยทหาร ๒,๐๐๐ คนไปต่อสู้ ก็พ่ายแพ้กองทัพเขมร เขมรบุกถึงกำแพงเมืองอยุธยา สามารถตั้งกองทัพอยู่ที่วัดพนัญเชิง เมื่อตีอยุธยาไม่ได้ก็ถอยไป และ

จับผู้คนไปอีกจาก สุพรรณบุรี นครไชยศรี สมุทรสาคร และราชบุรี และครั้งที่สามกองทัพเขมร ๓๐,๐๐๐ คน เข้าโจมตีเพชรบุรี ฯลฯ

สภาพอันปั่นป่วนเช่นนี้ ยังซ้ำเติมอีกจากการที่อยุธยาไม่สามารถจะหาพันธมิตรมาช่วยตนได้ เช่น การที่พยายามจะปลูกพันธมิตรกับลาว ด้วยการส่งเจ้าหญิงอยุธยาไปถวายพระเจ้ากรุงลาว ก็ถูกพม่าตัดหน้าแย่งชิงไปเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๗ (๑๕๖๔) และก่อนหน้านั้น พ.ศ. ๒๑๐๖ (๑๕๖๓) เมื่ออยุธยาเกณฑ์ทัพจากปัตตานีมาช่วย แต่พระยาศรีสุลต่าน ซึ่งเข้ามาพร้อมกับกองทัพ ก็กลับพยายามที่จะเข้ายึดพระราชวังในอยุธยา เป็นต้น

สภาพของการเมืองทั้งภายในและภายนอก จะต้องมีผลกระทบต่อชีวิตของประชาชนไทยมาก ในการจัดรูปของสังคมไทยในอดีตนับตั้งแต่สุโขทัยจนถึงอยุธยานั้น สังคมไทยถูกแบ่งออกเป็นชนชั้น มุลนาย (เจ้านาย-ขุนนาง) กับชนชั้น ไพร-ทาส ไพร คือประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ไพร จะต้องขึ้นสังกัดกับมุลนาย และไพร่ก็ต้องรับใช้มุลนายทั้งในยามสันติและสงคราม ในยามสันติไพร่ถูกเกณฑ์แรงงานไปช่วยในงานโยธาเช่นการก่อสร้าง วัด วัง ขุดคลอง ฯลฯ ตลอดจนการรับใช้สอยให้มุลนายเป็นส่วนตัว ในยามสงครามไพร่ก็จะถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร^{๑๔}

เมื่อเกิดการสงครามขนาดใหญ่ดังที่กล่าวมา ชีวิตของไพร่ก็จะถูกกระทบกระเทือนมาก ทั้งการถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารและการถูกเกณฑ์แรงงานอื่น ๆ ชีวิตของไพร่ในสมัยนี้คงลำบากยากแค้นมากนัก ในสมัยก่อนการเสียกรุงครั้งที่ ๑ นั้น อยุธยาได้ระดมกำลังในการสร้างความมั่นคงให้กับอาณาจักร เช่นการสร้างและขยายกำแพงอยุธยาจากกำแพงดินเป็นกำแพงอิฐ เพื่อรับศึกที่ใช้ปืนใหญ่วะตมยิงกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๒ (๑๕๔๙) การขุดคลองมหานาคทางด้านตะวันตกของอยุธยา การรื้อกำแพงเมืองสุพรรณบุรี ลพบุรี นครนายก เพื่อระดมกำลังเข้ามามีป้องกันอยุธยา และมีให้เมืองรอบนอกเป็นที่มั่นของพม่า นอกจากนี้ก็ยังมี การสำรวจจำนวนประชากร รวบรวมกำลังคนในเขตภาคกลาง เช่น ชัยนาท ชลบุรี เพชรบุรี ได้ชายฉกรรจ์ถึง ๑๐๐,๐๐๐ คน ทั้งยังยกฐานะให้ นนทบุรี สมุทรสาคร นครชัยศรีเป็นเมืองด้วย อันเป็นประโยชน์ในการบริหารที่จะรวบรวมกำลังคนและกำลังอาวุธ

นอกเหนือไปจากนี้ อยุธยาก็ยังจัดการปรับปรุงกองทัพเรือและกองทัพช้าง ทางด้านกองทัพช้างนั้นดูเหมือนเป็นเรื่องใหญ่โตมาก คือมีการจับช้างหลายครั้ง พ.ศ. ๒๐๙๗ ได้ช้าง ๖๐ เชือก พ.ศ. ๒๑๐๒ ได้ ๔๐ เชือก พ.ศ. ๒๑๐๓ ได้ช้าง ๕๐ เชือก พ.ศ. ๒๑๐๕ ได้ ๗๐ เชือก (การสร้างกองทัพนี้ทำให้พม่าถือเป็นสาเหตุในการที่จะเข้ามาทำสงครามตัดกำลังไทยด้วยการใช้ข้ออ้างขอช้างเผือก ๒ เชือกจาก

๑๔. โปรดดู ขจร สุขพานิช, “ฐานันดรไพร่,” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง และ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ บทที่ ๕-๖

อยุธยา และเป็นเหตุให้เกิดสงครามไทย-พม่าครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๑๐๖ หรือสงครามช้างเผือกดังกักล่าว มาแล้วข้างต้น)

อนึ่งในช่วงการเตรียมรับศึกพม่านี้ อยุธยาได้จัดพิธีกรรมเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจในการสู้ศึกสงคราม เช่น จัดพิธีปฐมนิคม พ.ศ. ๒๐๙๓ พิธีมัยยมกรรม พ.ศ. ๒๐๙๖ ฯลฯ

การป้องกัน การสร้างเสริมกำลัง ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีผลกระทบต่อไพร่ ไพร่จะต้องถูกเกณฑ์แรงงานอย่างเข้มงวดและบ่อยครั้ง และนี่ก็อาจจะเป็นประเด็นที่ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบทางการเมืองและสังคมต่อชีวิตของไพร่ในสมัยนั้น ทางการเมืองเป็นผลมาจากภายนอกและภายใน ทางสังคมเป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบไพร่ที่ผู้คนจะต้องถูกเกณฑ์ ทำงานหนัก ดังที่กล่าวมา

ในการสงครามไทย-พม่าครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๑๑๑ ซึ่งเป็นผลทำให้เสียกรุง พ.ศ. ๒๑๑๒ นั้น เข้าใจว่าชีวิตของไพร่คงประสบกับปัญหาอย่างมาก พระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ให้ภาพซึ่งอาจจะประมวลได้ดังนี้

(๑) เมื่อข่าวทัพพม่ายกมาประชิดอยุธยานั้น อยุธยาได้สั่งให้ต้อนผู้คนในบริเวณรอบอยุธยาเข้ามาเป็นกำลังในพระนคร ปรากฏว่าไพร่ในแขวงจังหวัดทั้ง ๔ รายรอบอยุธยา แดกหนีเข้าป่าไปหลบซ่อนกันมาก “แลพระมหินทราธิราชแจ้งข่าว ก็ให้ขับพลเมืองนอกทั้งปวงเข้าพระนคร แลได้แต่ในแขวงจังหวัด ซึ่งอยู่ใกล้พระนครทั้งสี่แขวงนั้นประมาณส่วน แลซึ่งมิได้เข้านั้นออกอยู่ป่าเป็นอันมาก อนึ่งพลเมืองเล็กน้อยทั้งปวงมิได้เข้าพระนคร แลออกอยู่ป่ามาก”^{๒๐}

(๒) เมื่อพม่าเข้าล้อมอยุธยา พม่าได้จับกุมไพร่ไทยให้ส่งเสบียงอาหารให้กองทัพพม่า พระเจ้าบุเรงนองบังคับให้ส่งเสบียงอาหารให้พอกับกองทัพพม่าถึง ๑ ปี ซึ่งเป็นการบีบบังคับเอาเสบียงอาหารที่หนักหน่วง

(๓) ในระหว่างการศึก ไพร่อาจจะถูกใช้งานอย่างทารุณ เช่นเมื่อพระเจ้าหงสาวดีพยายามที่จะทำถนนข้ามไปตีเกาะอยุธยานั้น ก็บัญชาให้พลทหารขนดินถมเป็นถนน แต่ไม่สำเร็จสักที เพราะอยุธยาใช้ปืนใหญ่ยิงออกมา “พระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสถามผู้ตรวจว่า พลแบกมูลดินตายลงคนหนึ่ง จะเป็นมูลดินสักกี่ก้อน ผู้ตรวจการทูลว่าคนตายคนหนึ่งเป็นมูลดินประมาณเจ็ดแปดก้อน พระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสว่าเอาเถิด จงไปบอกเจ้าหน้าที่ให้เร่งพลขนมูลดินถมถนนเข้าไปอย่าให้ขาดได้ ... ก็เร่งให้พวกพลทั้งปวงขนมูลดินเข้าไปถมถนนนั้น ทั้งสามตำบลมิได้ขาดทั้งกลางวันกลางคืน แลการ

๒๐. ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า ๘๗

พุนถนนนั้นถึงสามเดือน จึงถึงฟากกำแพงพระนคร”^{๒๑} เราไม่ทราบว่าการใช้ดินและศพทำถนนนั้น คนตายไปเท่าไร และเราก็ไม่ทราบว่าพลทหารที่ตายนั้นเป็นทหารพม่าและไพร่ไทยที่ถูกพม่าจับมาทำงานนั้นฝ่ายละเท่าไร แต่ที่แน่นอนนี้เป็นสภาพอันแสนสาหัสจากสงคราม

ในขณะที่ชีวิตของไพร่ถูกกระทบกระเทือนอย่างมากดังที่กล่าวมาแล้วนั้น เราก็พอจะเข้าใจได้ว่าในทางด้านเศรษฐกิจการทำมาหากินก็ยังคงยากลำบากยิ่ง ในด้านหนึ่งทางราชการไทยรวมทั้งพม่าก็ต้องเกณฑ์เสบียงอาหารจากชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ในอีกด้านหนึ่งเพราะภาวะทางสงครามก็ทำให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกสร้างผลผลิตของตนได้ยากยิ่ง สงครามทำให้การทำมาหากินอืดคัดอย่างมาก

ที่น่าสนใจอีกก็คือ ในระยะเวลาเดียวกันนั้นปรากฏว่ามีปัญหาทางธรรมชาติเข้ามาเป็นผลกระทบอีกด้วย ฉบับหลวงประเสริฐฯ บันทึกไว้ในระยะเวลาก่อนการกบฏฉานพิเชียร พ.ศ. ๒๑๒๔ นั้น การเพาะปลูกข้าวอาจประสบปัญหา กล่าวคือ พ.ศ. ๒๑๑๓ น้ำมาก, พ.ศ. ๒๑๑๔ น้ำน้อย, พ.ศ. ๒๑๑๕ น้ำน้อย, พ.ศ. ๒๑๑๖ น้ำเป็นมัยยม, พ.ศ. ๒๑๑๗ น้ำมาก, พ.ศ. ๒๑๑๘ น้ำน้อย^{๒๒} น้ำเสียหายว่าสถิติเกี่ยวกับน้ำหลัง ๒๑๑๘ ถึง ๒๑๒๔ ไม่มี ผู้เขียนไม่แน่ใจนักว่า เราจะลงความเห็นสรุปได้หรือไม่ว่าในเวลา ๖ ปีที่ถูกบันทึกไว้นั้น ปรากฏว่าน้ำน้อยเสีย ๓ ปี น้ำมาก ๒ ปี และน้ำระดับกลางเพียง ๑ ปี

ฉบับหลวงประเสริฐฯ ยังบันทึกไว้อีกว่าเกิดใช้ทหรพิษระบาตใหญ่ ๒ ครั้ง คือใน พ.ศ. ๒๑๐๖ และ พ.ศ. ๒๑๑๗ ซึ่งในปีหลังนี้พระนเรศวรเองก็ทรงประชวรใช้ทหรพิษ^{๒๓}

จากสภาพของการเมือง เศรษฐกิจและสังคมกว้าง ๆ ที่บรรยายมา อาจจะกล่าวได้ว่าชีวิตไพร่ในสมัยนั้นได้รับการกระทบกระเทือนอย่างหนักหน่วง สงครามอันยาวนานระหว่างไทยกับพม่าที่ทับถมด้วยสงครามจากทางด้านเขมร คือตั้งแต่ก่อนและหลังเสียกรุงครั้งที่ ๑ นั้น กระทบต่อชีวิตของไพร่อย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการเกณฑ์ไพร่ไปรบโดยตรง และการเกณฑ์ทางด้านอื่น ๆ ไพร่ที่อยู่ในอาณาบริเวณรอบกรุงศรีอยุธยาจะต้องได้รับการกระทบกระเทือนมากที่สุด ดินแดนที่เกิดกบฏซึ่งอยู่ในบริเวณของจังหวัดอ่างทองในปัจจุบันนั้น เป็นดินแดนที่ถูกผลทางด้านการเมืองและสังคมบีบคั้นซ้ำเติมอย่างมาก และเมื่อประจวบกับปัญหาทางธรรมชาติ (เรื่องน้ำและโรคระบาด) ที่เกิดขึ้นตามมา ก็น่าเชื่อว่าชีวิตทางเศรษฐกิจของไพร่จะได้รับความบีบคั้นเพิ่มขึ้น

๒๑. เพ็ญอวัจ หน้า ๑๐๖

๒๒. ฉบับหลวงประเสริฐฯ

๒๓. เพ็ญอวัจ

เมื่อชีวิตโดยทั่วไปของไพร่ต้อยอยู่ในสภาพดังกล่าว จึงไม่น่าสงสัยเลยว่าญาณพิเชียรสามารถจะหาสมัครพรรคพวกได้โดยง่าย กองทัพของญาณพิเชียร ซึ่งรวบรวมผู้คนได้ถึง ๓,๐๐๐ คน เป็นกองทัพที่ใหญ่โตมาก เมื่อลองเปรียบเทียบดูจะเป็นกองทัพที่มีขนาดใหญ่เท่ากับกองทัพพม่าที่ตั้งควบคุมอยุธยาไว้ภายหลังการเสียกรุงครั้งที่ ๑ และก็เท่ากับกองทัพเขมรที่เข้ามารุกรานแถบนครนายก เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๓ ฉะนั้นเมื่อเกิดการกบฏขึ้น ทางเมืองหลวงถึงต้องส่งเจ้าพระยาจักรีคุมทัพออกไปปราบ

จุดประสงค์ของกบฏญาณพิเชียร ดูเหมือนว่าต้องการที่จะล้มอำนาจของผู้ปกครอง (พระมหาธรรมราชา ต้นราชวงศ์สุโขทัยที่เข้ามาปกครองอยุธยา) ญาณพิเชียรคงจะมีแผนการยึดเมืองหลวงตั้งตนเป็นผู้ปกครองใหม่ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมที่ว่า “กบฏญาณพิเชียรตั้งพันชัยรฐเป็นพระยาจักรี ตั้งหมื่นศรียลันเป็นพระยาเมือง”^{๒๔}

พฤติกรรมที่วุ่นวายนี้แสดงให้เห็นว่า หัวหน้านักบฏไม่ยอมรับอำนาจของเมืองหลวงอีกต่อไป ในขณะเดียวกัน เพราะความปั่นป่วนทางการเมือง การเพิกเปลี่ยนราชวงศ์ใหม่ในอยุธยา ก็อาจทำให้ศูนย์กลางแห่งอำนาจอยู่ในฐานะที่ไม่มั่นคง ดังนั้นหัวหน้านักบฏจึงถือโอกาสนี้ในการที่จะขึ้นมาทำทลายอำนาจ และในขณะเดียวกันก็ตั้งตนขึ้นเพื่อแทนที่อำนาจที่ศูนย์กลางนั้น นี่เป็นปัญหาทางการเมืองว่าด้วยการสั่นคลอนของอำนาจที่ศูนย์กลาง ซึ่งเป็นผลมาจากการเมืองภายในและภายนอก และเป็นประเด็นที่เราจะเห็นได้จากการกบฏครั้งต่อ ๆ ไปอีก

กบฏธรรมเถียร พ.ศ. ๒๒๓๗ (๑๖๙๔)

(๑๖๙๔)^{๒๕} และกบฏบุญกว้าง พ.ศ. ๒๒๔๐

กบฏทั้งสองครั้งนี้ เกิดขึ้นในสมัยของพระเพทราชา (๒๒๓๑-๒๒๔๖) และในเวลาที่ไม่ห่างไกลกันนัก ผู้เขียนจึงขอบรรยายเรื่องราวของการกบฏทั้งสองนี้ควบคู่กันไป

๒๔. ฉบับพันจันทนุมาศ หน้า ๑๓๕

๒๕. พระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ให้ปีศักราชไว้แตกต่างกันมาก เช่น จ.ศ. ๑๐๔๖ ปีชวด, จ.ศ. ๑๐๔๖ ปีจอ จ.ศ. ๑๐๔๘ ปีชวด, จ.ศ. ๑๐๖๐ ปีชวด เราทราบจากข้อความในพระราชพงศาวดารว่า กบฏธรรมเถียรนั้นเกิดขึ้นในสมัยของพระเพทราชา (๒๒๓๑-๒๒๔๖) และเกิดขึ้นในตอนต้นรัชสมัยด้วย ดังนั้น ปีศักราชที่น่าจะเป็นไปได้ก็คือ จ.ศ. ๑๐๔๖ (พ.ศ. ๒๒๓๗) หรือ จ.ศ. ๑๐๔๘ (พ.ศ. ๒๒๓๙) หรือ จ.ศ. ๑๐๖๐ (พ.ศ. ๒๒๔๑) พระราชพงศาวดาร ส่วนใหญ่กล่าวว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปีชวด คือไม่ จ.ศ. ๑๐๔๖ ก็ จ.ศ. ๑๐๔๘, จ.ศ. ๑๐๔๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๒๗ ซึ่งยังอยู่ในสมัยของพระนารายณ์อยู่ จึงน่าจะถือว่าตกไป

สำหรับกบฏธรรมเถียร พ.ศ. ๒๒๓๗ นั้นหัวหน้ากบฏ คือ ธรรมเถียร เป็นพระสีกข์ใหม่และเป็น “บัณฑิต” ธรรมเถียรเคยเป็นข้าเก่าของเจ้าฟ้าอภัยทศ ซึ่งเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ปราสาททอง และเมื่อพระเพทราชาทำการยึดอำนาจได้ ก็ประหารชีวิตเจ้าฟ้าอภัยทศ เป็นการตัดเสี้ยนหนามทางการเมืองเสีย ธรรมเถียรข้าเก่าอาจจะหลบหนีไปบวชอยู่ระยะหนึ่ง และเมื่อสึกออกมาก็ปลอมตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ เพื่อหาความสนับสนุนจากชาวบ้าน ซึ่งยังอาจจะจงรักภักดีต่อเชื้อสายของพระนารายณ์อยู่ เอกสารบางฉบับกล่าวว่าธรรมเถียรทำอุบาย “ติดไฟที่หน้าให้เหมือนเจ้าฟ้าอภัยทศ”^{๒๖} สำแดงแก่ชาวชนบทประเทศทั้งปวงว่า ตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ ซึ่งเอาไปสำเร็จโทษเสีย ณ วัดทราวณ เมืองลพบุรีนั้นหาตายไม่”^{๒๖}

ทางด้านหนึ่งกบฏธรรมเถียรสืบทอดปัญหาการเมืองภายใน ซึ่งเป็นการแย่งอำนาจกันระหว่างราชวงศ์ปราสาททองกับราชวงศ์บ้านพลูหลวง แต่อีกด้านหนึ่ง กบฏธรรมเถียรก็ใช้ข้ออ้างทางด้านความเชื่อที่ว่าด้วยผู้มีบุญคุณ ดังนั้นธรรมเถียรจึง “ว่าตัวนี้เป็นผู้มีบุญ”^{๒๗} หรือ “สำแดงตัวเป็นผู้วิเศษ”^{๒๘} หรือ “ไปเรียนความรู้กลไกทก”^{๒๙} หรือ “กระทำการไกทก”^{๓๐} ซึ่งจากภาษาของทางราชการ (พระราชพงสาวดาร) ดูจะไม่แตกต่างไปจากกรณีของกบฏญาณพิเชียรที่กล่าวมาแล้ว

ดังนั้นถ้าเราจะกำหนดว่า เนื่องจากกบฏธรรมเถียรเกิดขึ้นต้นรัชกาลพระเพทราชา ก็จะตก จ.ศ. ๑๐๕๖ ปีจอ (พ.ศ. ๒๒๓๗) หรือไม่กี่ จ.ศ. ๑๐๕๘ ปีชวด (พ.ศ. ๒๒๓๙)

หนึ่งในหนังสือ A History of Siam ของ W.A.R. Wood ลงศักราชเหตุการณ์ว่า ๑๖๙๐ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๒๓๓ ผู้เขียนไม่สามารถค้นได้ว่าศักราชนี้ใช้หลักฐานใด

ในที่นี้ผู้เขียนจะไม่คัดค้านแน่นอนว่า ศักราชโกนาเชื่อถือที่สุด ไม่ว่าจะเป็น พ.ศ. ๒๒๓๓ หรือ ๒๒๓๗ หรือ ๒๒๓๙ หรือแม้แต่ ๒๒๔๑ เพื่อความสะดวกก็เพียงขอถือเอา ๒๒๓๗ เป็นเกณฑ์ เพราะปรากฏอยู่ในพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา หลายฉบับ และก็เป็นศักราชในสมัยต้นรัชกาลของพระเพทราชา สำหรับกบฏบุญกว้างนั้น ตามพระราชพงสาวดาร ฉบับต่างๆ ลงไว้ จ.ศ. ๑๐๕๔ บัวอก และ จ.ศ. ๑๐๖๐ ปีชวด เนื่องจากเหตุการณ์ของกบฏบุญกว้าง เกิดขึ้นภายหลังกบฏธรรมเถียร ดังนั้น จ.ศ. ๑๐๖๐ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๒๔๑ จึงน่าจะเป็นไปได้มากกว่า จ.ศ. ๑๐๕๔ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๒๓๕ ดังนั้นในที่นี้เราจะถือเอา พ.ศ. ๒๒๔๑ เป็นเกณฑ์

เรื่องเกี่ยวกับศักราชทั้งหมดนี้มีความยุ่งยากมาก และผู้เขียนเองก็มิได้มีเวลาคำนวณให้ถี่ถ้วน ดังนั้นเกณฑ์ที่ใช้ในที่นี้จึงเป็นเกณฑ์ชั่วคราวมากกว่าที่จะยึดปัญหาปีศักราช

๒๖. ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า ๕๐๔

๒๗. คำให้การขุนหลวงหาวัด หน้า ๓๖๓

๒๘. คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า ๑๓๓

๒๙. ฉบับพันจันทนุมาศ หน้า ๔๑๕

๓๐. ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า ๕๐๕

ซึ่งก็หมายความว่าในด้านนี้ธรรมเนียมใช้ข้ออ้างความเชื่อของชาวบ้าน เป็นเครื่องมือในการหาความสนับสนุน

ธรรมเนียมสามารถรวบรวมผู้คนได้เป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ประมาณ ๕๐๐-๒,๐๐๐ คน และผู้คนเหล่านี้ก็เป็นพวกชาวไร่ชาวนา (ไพร่) จากดินแดนลุ่มแม่น้ำป่าสัก ตลอดไปจนถึงสระบุรี ลพบุรี นครนายก คือดินแดนที่อยู่ทางด้านเหนือและตะวันออกของอยุธยา (การกบฏคงจะเริ่มก่อตัวที่จังหวัดนครนายก) ดังข้อความที่ว่า “อันคนในแว่นแคว้นแดนประสักนั้นจงรักภักดี แล้วเข้าอุดหนุนเข้าเกลี้ยกล่อม บ้างก็ยอมลงทุน บ้างก็อุดหนุนตกแต่งให้ทั้งเครื่องอุปโภคต่าง ๆ นานาด้วย”^{๓๑} และ “เมื่อยกทัพมาลงทางที่คนรู้จักไปเข้าด้วย ลงคนแต่เมื่อเปล้าก็เข้ามาหา ลงคนก็ได้แต่พร้าวิ่งตามไป”^{๓๒} และ “กวาดฝูงชนชายหญิงซึ่งทำนาอยู่นั้นมาด้วยเป็นอันมาก... บ้างได้หอกดาบและคันหลาว คานหาบข้าวและเคียวก็ห้อมล้อมมา”^{๓๓} และ “ชาวคานนิคมทั้งหลายได้ยินดังนั้น ก็เชื่อฟัง... ต่างคนก็ถือเครื่องศาสตราวุธต่าง ๆ ตามมี ที่ไม่มีอาวุธสิ่งใดก็ถือพร้าบ้าง บ้างก็ได้ประจุกและเคียว แห่ห้อมล้อมข้างขบถธรรมเถียรมาเป็นอันมาก”^{๓๔}

ข้อความที่คัดมาจากราชพงศาวดารฯ ฉบับต่าง ๆ รวมทั้งเอกสารบางชิ้น ให้ภาพของกบฏไพร่อย่างดี คือเป็นกบฏที่ชาวนาชาวไร่ (ไพร่) เข้าร่วมด้วย พร้อมด้วยอาวุธตามมีตามเกิด หัวหน้ากบฏยกกำลังของตนลงมาจากลพบุรี รวมผู้คนมาตลอดทาง และเข้ายึดตำแหน่งพระนครหลวงไว้ ตำแหน่งพระนครหลวงนี้เป็นเสมือนพระตำหนักฤดูร้อน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำป่าสัก สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๔ ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง และเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ของการช่วงชิงอำนาจในราชสำนักสมัยพระนารายณ์

กบฏธรรมเถียรตั้งมั่นอยู่ที่พระนครหลวง ๓ วัน แล้วก็ยกทัพเข้าประชิดกำแพงเมืองอยุธยา หยุตพักทัพอยู่ที่ตำบลหัวรอ ตรงข้ามกับบ่อมหาชัย

กบฏธรรมเถียรเป็นกบฏที่ใหญ่โตพอ ๆ กับกบฏญาณพิเชียร หรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำไป คือฝ่ายกบฏมีกำลังคนมหาศาล มีจุดประสงค์ที่จะล้มอำนาจของพระเพทราชาและตั้งตนเป็นกษัตริย์ใหม่ ดังนั้นธรรมเนียมจึงชี้ข้างพลายเข้ามา “แห่แห่นมาด้วยอภิมุขมุขสายเป็นอันมาก”^{๓๕} หรือไม่ก็

๓๑. คำให้การขุนหลวงหาวัด หน้า ๓๖๓

๓๒. เพิ่งอ้าง หน้า ๓๖๕

๓๓. ฉบับพันจันทนุมาศ หน้า ๔๑๕-๑๖

๓๔. ฉบับบริติชมิวเซียม หน้า ๔๔๖

๓๕. คำให้การขุนหลวงหาวัด หน้า ๓๖๓-๖๔

“ชั้นข้างบนเศวตฉัตรคุ้มครองพวกประมาณ ๒,๐๐๐ เศษ”^{๓๖} และแม้แต่ข้าราชการที่รักษาตำแหน่งพระนครหลวง ก็หันไปเข้ากับฝ่ายกบฏเป็นจำนวนไม่น้อย

กบฏธรรมเถียรก่อความโกลาหลให้กบฏยุรยามาก ถึงกับผู้บัญชาการปราบกบฏครั้งนั้นก็เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (พระเจ้าเสือ) เอง กรมพระราชวังบวรฯ (ซึ่งดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชด้วยนั้น) ต้องถอยทัพจากบริเวณเพนียดคล้องช้าง กลับเข้าไปตั้งมั่นภายในกำแพงเมือง กรมพระราชวังบวรฯ ทรงต้องตระหนักดีว่าการกบฏครั้งนี้ร้ายแรงนัก ดังนั้นจึงทรง “ดำรัสให้มหาดเล็กมีชื่อ ให้ไปเชิญพระแสงขอมพลพ่าย อันเป็นของพระนเรศวรชนช้างกับมหาอุปราช อันเก็บไว้นั้นมาว่าจะทรง มหาดเล็กรับพระราชโองการแล้ว ก็วิ่งมาโรงแสง ณ พระคลังแสงสรรพยุทธ์”^{๓๗}

ในการปราบกบฏนั้น ทางฝ่ายราชการต้องใช้อาวุธทันสมัย คือกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จขึ้นบ้อมมหาชัย และใช้ปืนใหญ่ระดมยิงออกไป พระราชพงศาวดารฯ ฉบับหนึ่งกล่าวถึงการปราบกบฏไว้อย่างน่าสนใจและลึกลับทุก ๆ “เสด็จทรงรับชุดจุดชนวนปืนใหญ่ และเพลิงชนวนนั้นมิได้ติดดินดำ ก็ทรงพระปริวิตกสงสัยนัก จึงให้ไขกระสุนดินดำซึ่งบรรจุไว้นั้นออกมา จึงรู้ว่าบรรจุผิด เอากระสุนประจุเข้าก่อน เอาดินดำประจุทีหลัง ก็ทรงพระพิโรธยิ่งนัก จึงดำรัสว่า มันเป็นพวกไอ้ขบถ จึงให้ประหารชีวิตผู้บรรจุปืนนั้นเสีย แล้วให้บรรจุใหม่ ทรงรับชุดจุดชนวนอีก ครึ่งหลังกระสุนปืนใหญ่นั้นก็ออกไปต้องช้าง ซึ่งขบถธรรมเถียรขี่มานั้น ล้มลงตายในที่นั้น”^{๓๘}

หลักฐานต่าง ๆ กล่าวพ้องต้องกันว่า พวกกบฏถูกจับกุม ประหารชีวิต หรือไม่ถูกส่งไปทำงานหนักในคุก เช่นสร้างเรือสำเภา และเป็นตะพุ่นหญ้าช้างจำนวนมาก^{๓๙} “ที่แตกหนีเข้าป่าดงไปนั้นก็มาก จนบ้านแขวงเมืองสระบุรี เมืองลพบุรี และแขวงขุนละครร้างเสียหลายตำบล”^{๔๐}

ก่อนที่จะวิเคราะห์ถึงสาเหตุว่า ทำไมถึงเกิดกบฏธรรมเถียรขึ้น ผู้เขียนขอกล่าวถึงกบฏบุญกว้าง พ.ศ. ๒๒๔๑ เสียก่อน ทั้งนี้เพราะกบฏไพร่ที่เกิดขึ้นในระยะเวลาไม่ห่างกันนัก และเกิดในสมัยของพระเพทราชาเช่นกัน ดังนั้นการวิเคราะห์สาเหตุของกบฏทั้ง ๒ ครั้งนี้จะทำได้ในเวลาเดียวกัน

๓๖. คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า ๑๓๓

๓๗. ฉบับบริติชมิวเซียม หน้า ๔๔๗

๓๘. เพิ่งอ้าง หน้า ๔๔๘

๓๙. ฉบับพันจันทนุมาศ หน้า ๔๓๔

๔๐. ฉบับบริติชมิวเซียม หน้า ๔๔๘

กบฏบุญกว้างเป็นกบฏที่เกิดขึ้นไกลจากเมืองหลวง คือเป็นกบฏที่เกิดขึ้นที่นครราชสีมา หัวหน้ากบฏที่ชื่อบุญกว้างนั้น เริ่มต้นด้วยการมีสมัครพรรคพวกเพียง ๒๘ คน ทำการคุกคามเจ้าเมือง นครราชสีมา บรรดาข้าราชการเกรงกลัวมาก ทั้งนี้เพราะหัวหน้ากบฏ “อ้ายคิดมิชอบ”^{๔๑} “มีความรู้ วิชาการดี... ตั้งตัวว่าเป็นผู้บุญ”^{๔๒} ทำให้ “ไพร่พลเมืองและกรมการทั้งหลายก็เกรงกลัวมัน ด้วยอานุภาพคุณวิชาการ... ด้วยมันเป็นคนดีมีวิชาการอยู่”^{๔๓} และ “คิดอ่านทำการกบฏตั้งตัวว่าเป็น ผู้บุญ”^{๔๔}

จากข้อความของเอกสารต่าง ๆ ที่กล่าวมา เราทราบได้ว่า บุญกว้างคงจะเป็นคนที่มีความรู้ ตามลักษณะของวิชาการที่อาจเล่าเรียนได้จากทางพุทธและไสยในสมัยนั้น ดังนั้นจึงทำให้ผู้คนเกรง กลัวสามารถยึดเมืองนครราชสีมาได้โดยง่าย และผู้คนก็พากันเชื่อถือเข้าเป็นสมัครพรรคพวก ข้ออ้าง ของบุญกว้างในการยึดอำนาจและหาความสนับสนุนจะไม่แตกต่างกับญาณพิเชียร และธรรมเถียรนัก

เมื่อบุญกว้างยึดเมืองได้แล้ว ก็ตั้งมั่นอยู่ เหตุการณ์ต่อจากนั้นตามหลักฐานแยกออกเป็น สองความเห็น มีเหตุการณ์ไม่เหมือนกันคือ ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวว่า อัยยาส่งกองทัพขนาด ใหญ่เมื่อครั้นมหาเสนาบดีคุมไปปราบปราม กองทัพจากเมืองหลวงเข้าล้อมนครราชสีมา และใช้ปืนระดม ยิงเข้าไปในเมือง กองทัพอยุธยาล้อมอยู่ถึง ๓ ปี “ไพร่พลข้างม้าโคกระบือล้มตายเป็นอันมาก อ้ายคิด มิชอบกับพวก ๒๘ คน หนีออกมาได้ตัวไม่”^{๔๕} เป็นอันว่าหัวหน้าฝ่ายกบฏก็สูญหายไป

ส่วนหลักฐานอื่นๆ กล่าวว่า ทางอยุธยาใช้อุบายให้เจ้าเมืองนครราชสีมาล่อลวงบุญกว้างให้ ยกกองทัพลงมายึดอยุธยา บุญกว้างรวบรวมกำลังคนได้ถึง ๔,๐๐๐ คนเศษ ข้าง ๔๘ เชือก ม้า ๑๐๐ เศษ ยกผ่านเมืองบัวชุม เมืองไชยบาดาล กวาดต้อนผู้คนจำนวนมากลงมาตั้งมั่นอยู่ที่ลพบุรี^{๔๖} ฝ่าย อยุธยายกกองทัพ ๕,๐๐๐ คนออกไปปราบปราม บุญกว้างและพรรคพวกเสียอุบาย มิทันรู้ตัวเลยถูก จับกุมโดยละม่อม และถูกประหารชีวิตในที่สุด

กบฏธรรมเถียร และกบฏบุญกว้างนั้น น่าจะมีรากฐานจากการเมืองภายในไม่ทางตรงก็ ทางอ้อม เราจะเห็นได้ว่ากบฏทั้ง ๒ ครั้ง เกิดขึ้นในสมัยพระเพทราชา คือภายหลังการเปลี่ยนแปลง

๔๑. ฉบับพันจันทนุมาศ หน้า ๔๓๖

๔๒. ฉบับบริติชมิวเซียม หน้า ๔๒๓

๔๓. เพ็ญอภัย หน้า ๕๒๓-๒๔

๔๔. ฉบับพระราชหัตถเลขา หน้า ๑๕๔

๔๕. ฉบับพันจันทนุมาศ หน้า ๔๓๗

๔๖. ฉบับบริติชมิวเซียม หน้า ๕๒๔-๒๕

ราชวงศ์ เราอาจจะพูดอย่างกว้าง ๆ ได้ว่า การเมืองภายในของอยุธยาขึ้นปั่นป่วนมาก และศูนย์กลางของอำนาจก็อยู่ในลักษณะที่คลอนแคลน เป็นการเปิดโอกาสให้หัวหน้ากบฏสามารถขึ้นมาท้าทายอำนาจได้

เราทราบว่าในสมัยของราชวงศ์ปราสาททองเป็นต้นมานั้น การเมืองในราชสำนักยุ่งเหยิงมาก ยุ่งยากด้วยปัญหาการสืบราชสมบัติ มีการรัฐประหารในราชสำนัก การกบฏ และการปราบปรามฝ่ายตรงข้ามอย่างรุนแรง^{๔๗} ในสมัยพระนารายณ์ (๒๒๐๐-๒๒๓๑) ซึ่งเป็นรัชสมัยที่ยาวนานมากนั้น ปรากฏว่าการเมืองทั้งภายในและภายนอกมีปัญหาอยู่ตลอดรัชกาล

ทางด้านการเมืองภายใน พระนารายณ์ต้องปราบปรามผู้ที่จะคิดแย่งราชสมบัติอยู่หลายครั้ง^{๔๘} และผลของการเมืองภายในนี้ก็ส่งต่อไปยังกบฏธรรมเถียรดังที่กล่าวมาแล้ว

ทางด้านการเมืองภายนอก พระนารายณ์ต้องเผชิญปัญหาจากอาณาจักรรอบด้าน ทางด้านหนึ่งคือความพยายามที่จะยึดอาณาจักรเชียงใหม่ และก็มีผลให้เกิดสงครามกับพม่า ซึ่งเป็นสงครามไทยพม่าครั้งที่ ๑๙-๒๐-๒๑ (พ.ศ. ๒๒๑๕ เป็นการรบที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๒๑๖ เป็นการรบที่ไทรโยค กาญจนบุรี และ พ.ศ. ๒๒๑๗ เป็นการรบที่เมืองมอญ)^{๔๙}

นอกจากนี้อยุธยาก็ยังมีปัญหากับชาวต่างชาติอื่น ๆ อีก ที่สำคัญคือปัญหากับฮอลันดา ฝรั่งเศสและอังกฤษ ฝรั่งเศส ๓ ชาตินี้เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าในอยุธยา และที่สำคัญและร้ายแรงมากคือปัญหาจากฝรั่งเศส ที่ได้เข้ามาตั้งฐานทัพของตนในผืนแผ่นดินไทย ที่เมืองมะริดและบางกอก (ธนบุรี) โดยความร่วมมือและยินยอมจากราชสำนักพระนารายณ์เอง ฝรั่งเศสมีเจ้าพระยาวิชเยนทร์ (ฟอลคอน) เป็นตัวแทนผลประโยชน์ของตนในไทย ตลอดไปจนถึงความพยายามของฝรั่งเศสที่จะให้ราชสำนักไทยเปลี่ยนไปเข้ารับนับถือศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก^{๕๐}

จากสภาพทางการเมืองภายในและภายนอกนี้ ภาระหนักก็จะต้องตกอยู่กับไพร่อย่างมิต้องสงสัย คือทั้งด้านการเกณฑ์กำลังรบ การเกณฑ์ส่วย (เพื่อนำสินค้าส่งออกไปขายกับต่างประเทศ)

ในสมัยพระนารายณ์มีการก่อสร้างขนาดใหญ่เกิดขึ้นด้วย เช่น การก่อสร้างพระราชวังที่ลพบุรีและการก่อสร้างบ่อนปราการที่สำคัญ เช่น ที่เมืองพิษณุโลก และเมือง บางกอก (ธนบุรี)

๔๗. สมบัติ จันทวงศ์ “คำสอนทางการเมืองของวันวลิต หรือวิเทโศบายของพระเจ้าปราสาททอง,” *วารสารธรรมศาสตร์* ๖:๑ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๔)

๔๘. ไพรกฤษ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์*, (สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๒๓)

๔๙. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยายุทธ, *ไทยรบพม่า*, หน้า ๒๓๑-๕๒

๕๐. ชาญวิทย์ เกษกรศิริ, “ชิมอง เกอะ ลาตุแบร์” *ศิลปวัฒนธรรม*, ๑:๖ (๒๕๒๓)

ในเวลาใกล้เคียงกัน การก่อสร้างวังลพบุรีนั้นเป็นงานใหญ่โตมโหฬารมาก ต้องการแรงงานเกณฑ์ และวัสดุในการก่อสร้างอย่างมหาศาล

ในขณะเดียวกันนั้น บรรดาหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตก็ทำที่เป็นปฏิปักษ์ต่อเมืองหลวง ดังเช่นกรณีของปัตตานีและสงขลาที่พยายามจะแยกตัวออกจากการอยู่ภายใต้อำนาจของอยุธยา ดังนั้นทางอยุธยาจึงต้องส่งกองทัพไปปราบปราม วิกฤตการณ์ที่วุ่นวายกินเวลาหลายปี คือระหว่าง พ.ศ. ๒๒๑๗-๒๒๒๒

ในทางด้านเศรษฐกิจนั้น ถ้าจะดูจากด้านของราชสำนัก ก็ปรากฏว่าการค้ากับต่างประเทศในสมัยพระนารายณ์เจริญรุ่งเรืองมาก แต่ในขณะเดียวกันเนื่องจากระบบการค้าที่วุ่นเป็นระบบการค้าผูกขาดโดยพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์และขุนนางทำการค้าใหญ่ พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่ง “พ่อค้าใหญ่”^{๕๑} เมื่อเป็นเช่นนั้นการค้าส่วนใหญ่จึงตกอยู่ในมือของหลวง

ซิมอง เดอ ลาลูแบร์ ทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาในสมัยพระนารายณ์ พ.ศ. ๒๒๓๐ กล่าวว่า “รายได้ของพระมหากษัตริย์มีที่มาจากพาณิชย์กรรม ซึ่งพระองค์ทรงกระทำต่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์เอง และกับคนต่างด้าว พระองค์ทรงขยายการค้าของหลวงใหญ่โตมากจนกระทั่งว่าการค้านั้นแทบจะมีโชาชีพของเอกชนคนใดในสยามเสียแล้ว พระองค์มิได้ทรงพอพระทัยเพียงขายส่งอย่างเดียว ยังได้ทรงเปิดร้านขึ้นในตลาดต่าง ๆ เพื่อขายปลีกอีกด้วย”^{๕๒}

นอกจากนี้ ดร. สมิธผู้ค้นคว้าจากหลักฐานของฮอลันดา ยังกล่าวต่อไปอีกว่า พระคลังสินค้าสมัยพระนารายณ์นับแต่ปลาย พ.ศ. ๒๒๐๕ เริ่มทำการผูกขาดการค้าใหญ่ ทั้งนี้เพื่อหาภาษีอากรเข้าหลวง ดังนั้นสินค้าที่จะต้องส่งออกนั้น จะถูกขายให้กับพระคลังสินค้านัก่อน และพระคลังสินค้านักจะขายในราคาแพงให้กับชาวต่างชาติ สินค้ารายการหนึ่งที่สำคัญก็คือบรรดาหนังสัตว์ (วัว ควาย และ กวาง) ซึ่งเป็นสินค้าผูกขาด^{๕๓}

๕๑. Yoneo Ishii, *Thailand: A Rice-Growing Society*, (East-West Center, University of Hawaii, 1978) โปรดดูบทที่ว่าด้วย “History and Rice-Growing” และดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ “ประวัติศาสตร์ไทยกับพื้นฐานทางเศรษฐกิจ,” *สังคมศาสตร์* (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ๔:๑ (เมษายน-กันยายน ๒๕๒๓)

๕๒. ซิมอง เดอ ลาลูแบร์ (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล) *จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์*, ก้าวหน้า, ๒๕๑๐ เล่ม ๑, หน้า ๔๑๔

๕๓. George Vinal Smith, “The Dutch East India Company in the Kingdom of Ayutthaya 1604-1694,” Ph. D. Thesis, Northern Illinois University, 1974, p. 121.

ประเด็นทางด้านการผูกขาดการค้า^{๕๔} คงจะกระทบกระเทือนต่อประชากรของอยุธยาไม่น้อย แต่ประเด็นที่น่าสนใจและกระทบกระเทือนต่อผู้คนอย่างมาก ก็คือ การขึ้น “ภาษีรายหัว” อันเป็นผลต่อเนื่องมาจากระบบไพร่

ในระบบไพร่ ซึ่งการเกณฑ์แรงงานตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น คาดว่าในสมัยอยุธยาดังกล่าว คงมีการเกณฑ์แรงงาน ๖ เดือนต่อปี หรือที่เรียกว่า “เข้าเดือนออกเดือน” ในกรณีที่ไพร่ไม่ต้องการเข้าทำงานเกณฑ์แรงงาน ไพร่ก็ต้องส่งสิ่งของหรือเงินสดมาทดแทนแรงงานของตน ลาลูแบร์กล่าวว่าพระนารายณ์ได้ขึ้นภาษีแทนการเกณฑ์แรงงาน^{๕๕} ถึง ๒ เท่า คือ “การเข้าเดือนรับราชการอย่างว่า^{๕๖} เปลี่ยนเป็นให้ส่งส่วยข้าวเข้าฉางหลวงแทนก็มี หรือไม่ก็ส่งส่วยไม้ฝาง...หรือไม่ก็ชำระเป็นเงินสด และการชำระด้วยเงินสดนั้นแล คนมั่งมีได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์เป็นเลกเข้าเดือน แต่ก่อนนี้การเข้าเดือนรับราชการนั้นได้กันได้ในอัตราเดือนละ ๑ บาท...แต่รัชกาลนี้ (พระนารายณ์) ทวีค่าได้ขึ้นเป็นเดือนละ ๒ บาท...”^{๕๔}

นิโกลาส์ กล่าวไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ (๑๖๘๘) คล้ายคลึงกันกับลาลูแบร์ว่า “เพราะฉะนั้นใคร ๆ จะพ้นจากการทำงานหลวงได้ ก็แต่โดยชำระค่ารายหัวไปปีละ ๑๕ บาทเท่านั้น หรือไม่ก็ไปเป็นทาสหรือบวชเป็นภิกษุเสีย”^{๕๕} ดังนั้นไม่ว่า “ภาษีรายหัว” นี้จะขึ้นไปเท่าไรในระหว่าง ๑๒-๑๕ บาทนั้นก็ตาม ก็จะได้เห็นได้ชัดว่ามีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในนโยบายการเก็บภาษีของรัชสมัยพระนารายณ์ กล่าวคือเมื่อเทียบกับปีที่ขึ้นครองราชย์นั้น ปรากฏว่า “ทรงพระกรุณาแก่ประชาราษฎรทั้งปวงให้ลดส่วยสาอากรแก่ประชาราษฎรทั้งปวง ๓ ขวบ มิให้เอาเข้าพระคลัง”^{๕๖}

ผู้เขียนมีความเห็นว่า ปัญหาการเมืองภายในและภายนอกของสมัยปลายราชวงศ์ปราสาททอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระนารายณ์ ซึ่งส่งผลไปยังปัญหาทางเศรษฐกิจนั้น ก็มีผลต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ไปยังปัญหาทางสังคมด้วย กล่าวคือปัญหาต่าง ๆ ก็จะต้องกระทบต่อรูปของการจัดสังคมในระบบ มุลนาบ-ไพร่-ทาสดังที่กล่าวมาแล้ว

เราทราบอย่างแน่นอนแล้วว่าการกำหนดให้ไพร่เข้าทำงานรับใช้มุลนาบนั้น กินเวลา ๖ เดือนต่อ ๑ ปี ดังนั้นเวลาครึ่งหนึ่งของประชาชนทั่ว ๆ ไป จะต้องถูกบังคับให้แบ่งให้กับมุลนาบของตน การที่มีปัญหาการเมืองภายในมาก การเกณฑ์แรงงานมาก่อสร้างพระราชวังและ

๕๔. ลาลูแบร์ อ้างแล้ว หน้า ๓๔๔, ๔๑๘-๑๙

๕๕. นิโกลาส์ แชรแวง (สันต์ ท. โกมลบุตร แปล) ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, ก้าวหน้า, ๒๕๐๖, หน้า ๑๓๒

๕๖. ฉบับประวัติศาสตร์เขียน หน้า ๓๗๑

บ้อมปราการ ความพยายามของพระมหากษัตริย์และขุนนางที่จะทำการค้า เพิ่มรายได้ให้กับตน ตลอดจนการเก็บภาษีอากรเพิ่มขึ้นดังกล่าวมาแล้วนั้น ย่อมจะมีผลต่อชีวิตของไพร่ที่กระทบต่อไพร่ที่ถูกเกณฑ์แรงงานโดยตรงและก็กระทบต่อไพร่ที่ถูกเกณฑ์แรงงานโดยอ้อม คือ ไพร่ส่วยที่จะต้องส่งผลิตผลและวัสดุต่าง ๆ ให้กับมูลนาย

ปัญหาและความบีบคั้นต่าง ๆ ในสมัยพระนารายณ์นั้น เป็นมรดกตกทอดไปสู่สมัยของพระเพทราชา เมื่อพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ด้วยฐานะทางการเมืองไม่มั่นคงนัก กล่าวคือเป็นขุนนางในราชสำนัก มิได้มีสิทธิในบัลลังก์อยู่ก่อนก็ย่อมทำให้สถานะทางการเมืองของพระองค์อ่อนแอ เมื่อเป็นเช่นนั้นศูนย์กลางแห่งอำนาจก็สั่นคลอน เป็นการเปิดโอกาสให้มีการต้านทานได้

นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์ที่น่าสนใจในสมัยพระเพทราชาที่บ่มเพาะเข้ามาอีก คือ การกบฏของเมืองนครราชสีมาและเมืองนครศรีธรรมราช ทั้งสองเมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ที่สำคัญมากของอาณาจักรอยุธยา เจ้าเมืองทั้งสองไม่ยอมรับการขึ้นครองราชย์ของพระเพทราชา ทำให้อยุธยาต้องส่งกองทัพขนาดใหญ่ไปปราบปราม

เมืองนครราชสีมา^{๕๗} มีพระยายมราชสังข์เป็นเจ้าเมือง ส่วนเมืองนครศรีธรรมราชมีพระยารามเดโชเป็นเจ้าเมือง เจ้าเมืองทั้งสองได้รับแต่งตั้งมาตั้งแต่สมัยพระนารายณ์ ครั้นเมื่อพระเพทราชาขึ้นเป็นกษัตริย์ ทั้งสองเมืองไม่ยอมรับพระราชาอำนาจ ปฏิเสธที่จะเข้ามาถือน้ำพิพัฒน์สัตยาและแข็งเมืองอยู่ตั้งแต่ก่อนเกิดกบฏธรรมเถียร

ดังนั้นเมื่อปราบกบฏธรรมเถียรได้ พระเพทราชาจึงทรงมีบัญชาให้ไปปราบปรามเมืองนครราชสีมา^{๕๘} ก่อน สงครามครั้งนี้ก็ใหญ่โตมาก “ชาวเมือง (นครราชสีมา) รบพุ่งป้องกันเป็นสามารภ และพุ่งศัสตราวุธปืนใหญ่น้อยระดมออกมาต้องพลอาสาที่กรุงล้มตายบาดเจ็บอันมาก เห็นจะป่วยเป็นเอามีได้ก็ถอยออกมา แต่ยกเข้าปล้นตั้งนั้นเป็นหลายครั้ง ชาวเมืองรบพุ่งต้านทานเป็นสามารภ พลล้มตายจะปล้นเอามีได้ก็ล้อมแต่มั่นไว้ แต่ตั้งล้อมอยู่เป็นหลายเดือน จนเสบียงอาหารก็ขาดลง รพลอดหยากซุบผอมไข้เจ็บล้มตายเป็นอันมาก บ้างหลบหลีกหนีไปจากกองทัพนั้นก็มาก”^{๕๙}

ปรากฏว่าทัพอยุธยาที่มีกำลังพลถึง ๑๐,๐๐๐ คน ช้าง ๒๐๐ เชือก ม้า ๓๐๐ ตัว ไม่สามารถตีเมืองนครราชสีมาได้ แม้ทัพนายกองถึงกับถูกลงโทษประหารชีวิต พระเพทราชามีดำรัสสั่งให้กรมหาเสนาบดีขึ้นไปตีเมืองนครราชสีมาใหม่อีกครั้ง “ชาวเมืองรบพุ่งป้องกันทั้งกลางวันกลางคืนไม่ย่อหย่อน แต่ทัพกรุงยกไปเคี่ยวขบทำสงครามด้วยชาวนครราชสีมาทั้งสองครั้ง ประมาณ ๒ ปีเศษ

๕๗. ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒ หน้า ๑๓๗

ชาวเมืองไม่ได้ทำนาสิ้นสองเทศกาลมาแล้ว เเสบียงอาหารก็กันดารลง ไพร่พลเมืองอดหยากซุบผอม
ล้มตายเป็นอันมากนัก บ้างยกครัวหนีออกจากเมืองนั้นก็มาก^{๕๘}

ผลที่สุดทัพอยุธยาตีเมืองได้ด้วย “อุบายอันหนึ่งนั้น ให้ผูกวัวจุกาใหญ่ชักขึ้น แล้วเอา
หม้อดินผูกแขวนสายป่านอันใหญ่หย่อนเข้าไปในเมือง และจุดเพลิงชนวนลั่นไว้ ครั้นเพลิงชนวน
ติดถึงดินแล้วให้ตกลงไหม้ในเมือง และอุบายอันหนึ่งนั้น ให้เอาเพลิงอั้งแพลมผูกลูกธนูยิงระดมเข้า
ไปเผาเมือง ครั้นจัดแจงแต่งการทั้งปวงนั้นพร้อมแล้ว เพลากลางคืนดึกประมาณสองยาม ก็ให้ยิงปืน
กลชักวัวจุกาและธนูระดมเข้าไปพร้อมกัน แล้วแต่งพลอาสาหนุ่มเข้าไปปล้นเอาเมือง ฝ่ายชาวเมือง
ต้องปืนกลนั้นมาก ด้วยประมาทอยู่มิได้เคยพบมาเห็นมาแต่ก่อน และหม้อดินซึ่งผูกวัวจุกาและลูก
ธนูผูกเพลิงอั้งแพลมนั้นก็ตกลงติดหลังคาเรือนทั้งปวงในเมืองนั้น เพลิงติดรุ่งโรจน์โชตินาการไหม้
ไปทุกหนทุกแห่ง ชาวเมืองมีอาจอยู่รักษาหน้าที่เชิงเทินนั้นได้ ต่างคนต่างก็ละหน้าที่เสีย วังระส่ำ
ระสายไปเป็นอลหม่าน บ้างเสียข้าวของล้มตายและลำบากเวทนายอยู่นั้นก็มาก ก็เสียเมืองแก่ทัพกรุงฯ
เข้าเมืองได้ไล่จับผู้คนหาสิ่งของทั้งปวงต่าง ๆ”^{๕๙}

เมื่อทัพอยุธยาตีเมืองนครราชสีมาได้นั้น เจ้าเมืองคือพระยายมราชสังข์หนึ่การจับกุมไปได้
พระเพทราชาก็ตั้งขุนนางของตนเป็นเจ้าเมืองแทน เจ้าเมืองใหม่ผู้นี้แหละที่ต้องเผชิญกับการกบฏญว
กว้างดังที่กล่าวมาแล้ว

ส่วนเจ้าเมืองนครราชสีมาหนึ่ลงไปเมืองนครศรีธรรมราช ร่วมมือตั้งตนเป็นกบฏอยู่
ตรงพรมแดนเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองไชยา พระเพทราชาจึงสั่งให้สมุหกลาโหมยกทัพไปปราบ
ทัพที่ยกไปครั้งนี้มีขนาดใหญ่พอ ๆ กับคราวสงครามเมืองนครราชสีมา และประกอบด้วยทัพบกและ
ทัพเรือ การปราบเมืองนครศรีธรรมราชคงจะตกราว ๆ พ.ศ. ๒๒๓๙ หรือ ๒๒๔๐ คือภายหลังสงคราม
นครราชสีมา ในการรบครั้งนี้พระยายมราชสังข์ อดีตเจ้าเมืองนครราชสีมาตายในที่รบ ส่วนพระยา
รามเดโช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่าเป็นแขก
นั้น หนีไปได้และคงไปมลายู

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า ทั้งกบฏธรรมเถียรและกบฏญวกว้าง มีภูมิหลังที่เกี่ยวข้องกับ
ประเด็นทางการเมืองและเศรษฐกิจ ที่มาตั้งแต่สมัยพระนารายณ์ และทั้บถต่อเนื่องมาในสมัย
พระเพทราชา

๕๘. เพิ่งอ้าง หน้า ๑๓๘

๕๙. เพิ่งอ้าง หน้า ๑๓๘-๓๙

แนวความคิดผู้มีบุญ—พระศรีอารีย์—ถึงพระมาลัย

เราเห็นได้ชัดว่าในการก่อกบฏที่ได้บรรยายมา หัวหน้ากบฏใช้ข้ออ้างความชอบธรรมในการหาความสนับสนุนจากคนทั่วไป โดยการอ้างว่าเป็นผู้มีบุญ โยนิโอะ อิชิอิ นักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นท่านหนึ่งที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ได้แสดงความเห็นไว้ว่าในการกบฏในประเทศไทยนั้น หัวหน้ากบฏได้อิงกับแนวความคิดที่มีอิทธิพลจากพุทธศาสนา กล่าวคือ แนวความคิดว่าด้วยผู้มีบุญ—พระศรีอารีย์—พระมาลัย^{๖๐}

เราลองมาสำรวจดูว่า แนวความคิดจากพุทธศาสนาดังกล่าวนั้นเป็นอย่างไร และมีบทบาทในการกบฏอย่างไรบ้าง ในประการแรกเกี่ยวกับแนวความคิดว่าด้วยผู้มีบุญ เราพอจะเชื่อได้ว่าแนวความคิดนี้ปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยหรือก่อนหน้านั้นแล้ว พระมหาธรรมราชา (ลิไท) พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๑๗? (๑๓๔๗-๑๓๗๔?) ทรงกล่าวถึงคำนี้ไว้ในไตรภูมิพระร่วงว่า “แลเครื่องอันเป็นสำหรับท่านผู้มีบุญนี้คือสิ่งใด”^{๖๑}

ในบรรดาเอกสารประเภทตำนานที่บอกเล่ากันมา ก็กล่าวถึงผู้มีบุญไว้หลายแห่ง ยกตัวอย่างเช่น พงศาวดารเหนือ ที่กล่าวถึงกรณีของพระยาแกรกที่ต่งตนเป็นกษัตริย์เมื่อ พ.ศ. ๑๔๕๐? (๑๓๐๗) ในตอนกลางของประเทศไทย (โดยมีความเกี่ยวข้องกับลพบุรี-อยุธยา-สุโขทัย) นั้น ว่าเป็นผู้มีบุญ^{๖๒} และยังมีอีกกรณีหนึ่งคือ พระเจ้าสามแสน ที่เป็นคนเล็กเลี้ยงวัวมาก่อน แต่เนื่องจากเป็นผู้มีบุญ จึงทำให้เรือจากพิษณุโลกมาหยุดที่พระองค์ และได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ได้

ดูเหมือนว่าในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ (๑๓/๑๔) นั้น แนวความคิดว่าด้วยผู้มีบุญในแง่ของการเป็นข้ออ้างความชอบธรรมในการขึ้นครองอำนาจนั้นจะแพร่หลายทั่วไปในสังคมไทยและเราก็เห็นได้ชัดว่า แนวความคิดนี้มาจากพุทธศาสนา กล่าวคือเชื่อในเรื่องของการสะสมบุญบารมี ผู้ที่ขึ้นเถลิงอำนาจเป็นผู้ปกครองสูงสุด (ไม่ว่าจะเรียกว่า พญา พ่อขุน พระเจ้า กษัตริย์ พระเจ้าแผ่นดิน ฯลฯ) หรือผู้ที่ท้าทายต่ออำนาจสูงสุดนั้น สามารถที่จะอิงกับข้ออ้างความชอบธรรมนี้ได้

อาจจะกล่าวได้ว่าแนวความคิดว่าด้วยผู้มีบุญนี้แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับในสังคมไทยเป็นเวลานาน ทั้งกบฏธรรมเถียรและกบฏบุญกว้าง ต่างก็อ้างว่าตนเองเป็นผู้มีบุญ (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕

๖๐. Ishii, “A Note on Buddhist Millenarian...”

๖๑. ไตรภูมิพระร่วงของพระยาอริยาวิชัย (กรุงเทพฯ, ๒๕๑๘) หน้า ๙๑

๖๒. Charnvit Kasetir, *The Rise of Ayudhya*, (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1976), pp. 44-

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เกิดกบฏขึ้นในภาคอีสาน หัวหน้ากบฏก็อ้างตนเองเป็นผู้บุญเช่นกัน พระยาโบราณราชธานินทร์ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่า การที่รัชกาลที่ ๑ ทรงรื้อกำแพง บ่อม ปราสาทจากอยุธยาขนอิฐลงมาจากกรุงเทพฯ นั้น “ก็คงจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเกรงไปว่า ถ้าทิ้งไว้เกิดมีผู้บุญเข้าไปทำบำเพ็ญอยู่ที่เมือง ก็จะต้องปราบปราม ทำให้ต้องเสียชีวิตผู้คน...”^{๖๓}

ฉะนั้นก็เห็นได้ชัดว่า แนวความคิดนี้อำนวยความสะดวกให้กับผู้ปกครองสูงสุดในขณะเดียวกันก็อาจเป็นอันตรายได้ด้วย เพราะอาจมีผู้อ้างสิทธิความชอบธรรมในแนวเดียวกัน

แนวความคิดที่ได้อิทธิพลจากพุทธศาสนานั้น ยังมีแนวความคิดว่าด้วยพระศรีอารียเมตตรัยอีกด้วย แนวความคิดนี้กล่าวถึงพระศรีอารีย ซึ่งจะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต มีหลักฐานโบราณมากมายที่กล่าวถึงพระศรีอารีย จากจารึกสุโขทัยทั้งหมด ๑๖ หลัก กล่าวถึงพระศรีอารียด้วยตัวสะกดต่างๆ กัน เช่น “อารยไมตรี” “พระพุทธศรีอารยไมตรี” ฯลฯ ถึง ๕ แห่ง^{๖๔} ดังตัวอย่าง เช่น

“ผู้ใดได้ปรารภณด้วยใจศรัทธาตั้งอันชื่อ จักปรารภณไปเกิดในเมืองฟ้า
...ตรอด พระศรีอารยไมตรีลงมาเป็นพระพุทธ...” (จารึกหลักที่ ๓)

“พระมหาเถรเจ้าและนายสรศักดิ์ไว้ค่านักกับจาริกต่อสันกาลปาวสาน ดูข้า
ท่านทั้งหลายชวนชวยทำในศาสนานี้ จะปรารภณทันศาสนาพระศรีอารีย
ไมตรีโพธิสัตว์ทุกชาติ” (จารึกหลักที่ ๔๙)

“ด้วยบุญญาภพของข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้าเกิดเป็นผู้ชายในอนาคต ขอ
ให้ได้สดับธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเมตไตรย...” (จารึกหลักที่ ๙๓)^{๖๕}

นอกจากนี้ไตรภูมิพระร่วงก็ยังกล่าวถึงพระศรีอารียไว้ทั้งในคำนำและคำลงท้ายว่า

“ผู้ใดจักปรารภณาสวรรค์นิพพาน จงสดับนี้ฟังไตรภูมิภกถด้วยท่านุภอรุณ
อย่าได้ประมาทสักอันดังนี้ จึงจะได้พบพระศรีอารียไมตรีเจ้า เมื่อจะลงมาตรัส
แก้สัพพัญญุตญาณในโลกนี้แลฯ... ผู้ใดจะปรารภณถึงทิพยสมบัติปัตถโมก

๖๓. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๓, เล่มที่ ๓๗, กรุงเทพฯ, ๒๔๑๒, หน้า ๑๒๑

๖๔. Yoneo Ishii et. al., *A Glossarial Index of the Sukhothai Inscriptions*, (Kyoto: Shoukadoh Publishing, 1977,) p. 224.

๖๕. อ้างใน นาฏวิภา ชลิตานนท์, “วิวัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒, หน้า ๕๘

ชนิพพานให้สดับนั้ฟังพระไตรภูมิภณานี้ ด้วยทำนุบำรุงด้วยใจสั้ทธาอย่าได้
ประมาทสักกัันใ้จะได้พบได้ไ้หว้ได้ฟังธรรมแต่พระศรีอารยเจ้าอันเสร็จอุปบัติ
ในอนาคตกาลนั้นแลฯ”๖๖

ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นว่า แนวความคิดพระศรีอาริย์ปรากฏอยู่ก่อนข้างเด่นชัดในสังคม
ไทยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา มีความเชื่อทางพุทธศาสนา (บ้างก็อ้างว่าเป็นพุทธวาทะ) ว่า
ต่อไปภายภาคหน้าจะเกิดมิลล์ญู และ กลียุค มนุษย์จะมีอายุขัยลดลงจาก ๑๐๐ เหลือ ๑๐ ปี เด็ก-
หญิงอายุ ๕ ขวบก็มีกำหนดได้ มนุษย์เกิดอกุศล สมสู่กันเหมือนสัตว์เช่นหมูหมา ภิกษุจะฆ่าฟันกัน
บิดามารดาคิดฆ่าบุตร และที่ร้ายที่สุดก็คือเกิดมิลล์ญูกลายเป็นสงครามฆ่าฟันกันใหญ่โต “ฉวย
ได้สิ่งใดก็จะกลายเป็นศัสตราอาวุธ”๖๗

ในสภาพการณ์เช่นนั้น มนุษย์ที่มีสติจะต้องหลบหนีไปอยู่ตามป่าเขา รอนจนกระทั่งความ
ชั่วร้ายผ่านไป จึงจะออกมาดำรงชีวิตใหม่ได้ ถึงตอนนั้นมนุษย์ก็จะประพฤติดั่งกุศลกรรม มีอายุยืน
ยาวถึงหนึ่งอสงไขย ครั้นแล้วอายุก็จะลดลงอีกเหลือ ๘๐,๐๐๐ ปี ผู้คนล้มหลามในชมพูทวีป อันมี
เมืองหลวงอยู่ที่นครเกตุมดีราชธานี มีพระเจ้าสังฆะบรมจักรพรรดิราช อุปัตินแล้ว และแล้วพระศรีอาริย์
เมตตรัยจะเสร็จจากสวรรค์ชั้นดุสิต ลงมาสู่มนุษยโลก

โดยความเชื่อทางพุทธศาสนาทั่วๆ ไปนั้น ศาสนาของพระพุทธเจ้าสมณโคดม จะยืนยาว
อยู่ ๕,๐๐๐ ปี และเมื่อครบเวลานั้นแล้ว ก็จะเป็นเวลาของศาสนาของพระศรีอาริย์

ในสมัยของพระศรีอาริย์ โลกจะร่มเย็นเป็นสุข ไกลจากกลียุค ไม่มีการเบียดเบียนกดขี่
ข่มเหง ไม่มีการรบราฆ่าฟัน ปราศจากโจรผู้ร้าย ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ สมัยนั้น “สมบัติต่างๆ
นั้นมีอยู่เท่าเทียมกันทุกคน จะหาผู้ปราศจากสมบัติพัสถานนั้นมิได้ ประชาชนในสมัยนั้นจึงมิได้
ปรารภนาสมบัติอื่นใด ปรารภนาแต่อาหารและน้ำในเวลาหิวกระหายเท่านั้น”๖๘

นอกจากนั้นในสมัยของพระศรีอาริย์ก็ยังเป็้สมัยที่โลกรื่นรมย์ ฤดูกาลสม่ำเสมอ ถึงหน้า
ฝน ฝนก็ตก ตกทั่วทุกถิ่นทุกตำบล แม่น้ำ ลำธาร ห้วยหนองจะมีน้ำอุดมสมบูรณ์ มีพืชผล
บริบูรณ์และมีต้น “กัลปพฤกษ์” อันเป็นไม้สารพัดนี้กัอยู่ทั่วทุกแห่ง ในทางศีลธรรม “บุรุษก็จะ
มีภริยาแต่ผู้เดียว สตรีก็จะมีสามีแต่คนเดียว”๖๙ กล่าวโดยย่อโลกสมัยพระศรีอาริย์ เป็นโลกที่
สมบูรณ์ที่สุด และเป็นโลกที่น่าจะอยู่ในมโนคติของผู้คนที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา

๖๖. ไตรภูมิพระร่วง, หน้า (๑๐)พ ๓๐๕

๖๗. พิชุร มลิวลัย์, นำเทียวโลกพระศรีอาริย์, (คณะธรรมสภาจุฬาลานอัสก, วัดมหาธาตุ, กทม, ๒๕๑๔) หน้า ๓๒

๖๘. เพิ่งอ้าง หน้า ๕๓

๖๙. เพิ่งอ้าง หน้า ๕๔

เรื่องของพระศรีอารียังเกี่ยวโยงกับเรื่องของพระมัลย์อีกด้วย กล่าวกันว่าเรื่องพระมัลย์นั้นเป็นเรื่องที่แต่งกันขึ้นในลังกา ตั้งแต่สมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ ประมาณ พ.ศ. ๑๖๙๖ (๑๑๕๓) และคงแพร่หลายเข้ามายังประเทศพม่า สุโขทัย ลานนาไทย และอยุธยาในที่สุด ปรากฏว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ (๑๕๑๗) นั้นมีการแต่งฎีกามัลย์ขึ้นในเชียงใหม่ และในสมัยอยุธยาเรื่องของพระมัลย์ก็เป็นที่รู้จักกันดีมาก ถึงกับว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๐ (๑๗๓๗) เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร(กุ้ง) นิพนธ์ พระมัลย์คำหลวงขึ้น

น่าจะเชื่อว่าเรื่องของพระมัลย์น่าจะแพร่หลายเป็นที่รู้จักกันมากในสังคมอยุธยา กล่าวคือน่าจะแพร่หลายทั้งในแวดวงของราชสำนัก และในหมู่ชาวบ้านด้วย ทั้งนี้เพราะมีประเพณีการสวดพระมัลย์ ทั้งสวดในพิธีแต่งงานและพิธีงานศพ^{๗๐} และจากประเพณีโดยปากคำบอกเล่านี้แหละที่ทำให้ทั้งเรื่องราวของพระมัลย์และพระศรีอารียังซึมลงไปในสังคมไทยระดับล่าง

ตามเนื้อเรื่อง พระมัลย์เป็นทูตที่ลงไปถึงนรกและขึ้นไปบนสวรรค์อีกด้วย เมื่อพระมัลย์ “ลงไปในประเทศนรก ย่อมยังไฟในนรกให้ดับพินาศไป บันดาลต่อธารน้ำฝนให้ตกลงมา สัตว์ทั้งหลายก็เย็นสรีระกาย ได้รับความสบายกาย... และยังไม่มีวี่มีหนามทั้งหลายให้พินาศ ยังภูเขไฟอันบดสัตว์นั้นให้แตกกระจัดกระจาย สัตว์ทั้งหลายได้รับความสบาย...”^{๗๑}

เมื่อพระมัลย์ขึ้นไปบนสวรรค์ ก็ได้เฝ้าพระศรีอารียะ พระศรีอารียะบอกเรื่องราวมิกสัญญ์ กลี่ยูกให้พระมัลย์ฟัง และแจ้งถึงการที่พระองค์จะเสด็จลงมาโปรดสัตว์โลกอีกด้วย

เรื่องของพระมัลย์ที่เชื่อกันแพร่หลายอย่างยิ่งในสังคมในอดีตนั้น น่าจะถูกมองในสายตาชาวบ้านว่า ด้านหนึ่งพระมัลย์สามารถดับทุกข์เข็ญได้ชั่วคราว ผลที่สุดแล้วก็จะมีพระศรีอารียะลงมาโปรด เราอาจจะพูดได้ว่า ทั้งเรื่องของพระมัลย์และพระศรีอารียะนั้นมีการกล่าวถึงระยะเวลาที่เลวร้าย คือ มิกสัญญ์ และ กลี่ยูก ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ทุกสิ่งทุกอย่างผิดธรรมชาติหมด ผู้เขียนเชื่อว่าเมื่อผู้นำการกบฏต้องการที่จะโจมตีสภาพความเลวร้ายอันเป็นผลมาจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองดังที่ได้บรรยายมาในกรณีของกบฏทั้ง ๓ ครั้งนั้น ผู้นำการกบฏคงจะใช้สภาพความเป็นจริงผสมกับเรื่องราวที่กล่าวถึง มิกสัญญ์ และ กลี่ยูก ที่ทั้งตนและประชาชนทั่ว ๆ ไปคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีจากเรื่องของ พระศรีอารียะ และ พระมัลย์

๗๐. อรอนงค์ พัทพาศี, “พระนิพนธ์ประเภทคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒, บทที่ ๓

สำหรับเรื่องเกี่ยวกับพระมัลย์ โปรดดู สุภากร มากแจ้ง, “มาเลยเถดๆ เถรวดๆ-การตรวจสอบชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์,” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑

๗๑. มี ชูทอง, *มัลย์เทพนิทนาน*, (ศิลปบรรณการ, ๒๔๙๒) หน้า ๘

ตัวอย่างของความเชื่อและคำพูดที่อ้างถึงกาลเวลาอันเลวร้ายพิศตรมชาตินั้น ก็อาจจะเป็น
สิ่งที่ไม่แปลกนักสำหรับสังคมอยุธยา เราจะเห็นได้ดีจากสิ่งที่เรียกว่า “เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรี-
อยุธยา” และ “คำทำนายของสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระเจ้าเสือ)”

“เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา” นั้นไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งแน่นอนแต่อย่างใด แต่มีผู้จดจำ
กันได้มากจนกระทั่งถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ บางที “เพลงยาว” นี้จะมีมาแต่สมัยพระนารายณ์หรือ
ก่อนหน้านั้นแล้วก็ได้ และลักษณะของข้อความน่าจะได้อิทธิพลมาจาก “มหาสุบินชาดก” และมีข้อ
ความที่เกี่ยวกับการพูดถึงกาลเวลาอันเป็นวิกฤตที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

... ด้วยพระมหากษัตริย์มิได้ทรงทศมิตราชธรรม์

จึงเกิดเข็ญเป็นมหัศจรรย์สืบทุกประการ

คือเดือนดาวดินฟ้าจะอาเพศ

อุบัติเหตุเกิดทั่วทุกที่สาน

มหาเมฆจะลุกเป็นเพลิงกาล

เกิดนิมิตพิศดานทุกบ้านเมือง

พระคงคาจะแดงเดือดตั้งเลือดนก

อีกแผ่นดินเป็นน้ำฟ้าจะเหลือง

ผีป่าก็จะวิ่งเข้าสิงเมือง

ผีเมืองนั้นจะออกไปอยู่ไพร

พระเสือเมืองจะเอาตัวหนี

พระกาลกู่จะเข้ามาเป็นไส้

พระธรณีจะตอกไข่

ออกพระกาลจะให้มีอยู่เกลียมกรม ...

มิใช่เทศกาลร้อนก็ร้อนระงม

มิใช่เทศกาลลมลมก็พัด

มิใช่เทศกาลหนาวก็หนาวพัน

มิใช่เทศกาลฝนฝนก็อุบิต ...

สัปรุขย์จะแพ้แก่ตระชน

มิศตนะจะฆ่าซึ่งความรัก

ภรรยาจะฆ่าซึ่งคุณพัว

คนชั่วจะมล้างผู้มศักดิ์
ลูกสิทธิ์จะสู้ครุพัก
จะหาญหักผู้ใหญ่ให้เป็นผู้น้อย
ผู้มศีลจะเสียซึ่งอำนาจ
นักปราชญ์จะตกต่ำต้อย
กระเบื้องจะเฟื่องฟลุอย
น้ำเต้าอันล่อยนั้นจะถอยจม ...

กรุงประเทศราชธานี
จะเกิดการก่อกวนก่อกบฏ
จะอ้าวร้างอกใจทั้งไพร่พล
จะสาละวนทั่วโลกหญิงชาย
จะร้อนอกสมณปราชราช
จะเกิดเชื้อเป็นอุปาทนนั้นมากมาย
จะรบราฆ่าฟันกันวุ่นวาย
ฝูงคนจะล้มตายลงเป็นเบือ
ทางน้ำก็แห้งเป็นทางบก
เวียงวังก็จะรกรเป็นป่าเสือ ...

กรุงศรีอยุธยาจะสูญแล้ว
จะลั้บรัดสมิ่แก้วเจ้าทั้งสาม
ไปจนคำรบปีเดือนคีนยาม
จนสิ้นนามศักราชห้าพัน
กรุงศรีอยุธยาเชชมสุข
แสนสนกนึ่งล้ำเมืองสวรรค์
จะเป็นเมืองแพศยาอาทั้น
นับวันจะเสื่อมสูญเอย^{๗๒}

๗๒. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๓, เล่ม ๓๗, (กรุงสภ, ๒๕๑๒) หน้า ๑๒๘-๓๔

ส่วน “คำทำนายของสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี (พระเจ้าเสือ)” ที่ปรากฏอยู่ในคำให้การขุนหลวงหาวัด ซึ่งเป็นเอกสารที่มีมาแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น มีข้อความคล้ายคลึงกันดังต่อไปนี้

“ได้ทรงพยากรณ์กาลอนาคตเป็นพระราชนิพนธ์ไว้ดังนี้ว่า น้ำในแม่น้ำและคลองทั้งปวงจะแดงเป็นโลหิต เมฆแลท้องฟ้าจะแดงเป็นแสงไฟ แผ่นดินจะไหวโดยมาก ยักษ์แลผีป่าจะเข้าเมือง เสือเมืองทรงเมืองจะหลีกเลียง ฤดูหนาวจะเป็นฤดูร้อน โรคภัยจะเบียดเบียนสัตว์และมนุษย์ทั้งปวง โอชาว่านยาแลผลไม้จะถอยรศ เทพยดาที่รักษาพระศาสนาจะรักษาแต่คนพาล พวกที่อยู่ในศีลในธรรมจะถอยยศ มิตรจะกลับเป็นศัตรู เมียจะคิดทรยศต่อผัว คนต่ำตระกูลจะทำคนตระกูลสูงให้เสื่อมถอย ศิษย์จะสู้ครู พวกพาลจะมีอำนาจ พวกปราชญ์จะตกต่ำ น้ำเต้าจะจม กระเบื้องจะลอย ผู้ดีจะเดินตรอก ชักรอกจะเดินถนน มนุษย์จะมีอายุสั้นพลันตาย จะเกิดข้าวยากหมากแพง ผุ่งมนุษย์จะอดอยาก ผีและเปรตจะปนอยู่กับคน สมณะชีพราหมณ์จะร้อนใจ จะเกิดโจรผู้ร้ายแย่งชิงกันชุกชุม ที่ลุ่มจะกลับดอน ที่ดอนจะกลับลุ่ม พระพุทธศาสนาจะเศร้าหมอง คนที่สนุกเฮฮาจะได้ครองราชสมบัติ คนต่างชาติต่างภาษาจะเข้ามาเป็นเจ้านายดังนี้”^{๗๓}

เราอาจจะสรุปโดยย่อในตอนนี้ได้ว่า ลักษณะของความเชื่อ การกล่าวถึงกาลเวลาที่เลวร้ายในบางครั้งนั้น เป็นสิ่งที่ปรากฏมีในสมัยของอยุธยา ดังนั้นบรรดาหัวหน้ากบฏก็สามารถจะใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้เพื่อบรรยายให้ประชาชนเห็นถึงสภาพอันเลวร้ายที่แวดล้อมอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถจะเรียกร้องความสนับสนุนได้ไม่ยากนัก เพราะประชาชน (ไพร่) มีความเชื่อร่วมกันอยู่แล้วในเรื่องดังกล่าว

เราอาจจะอาศัยภาษาของทางราชการ (พระราชพงสาวดาร ฯ) ที่กล่าวว่าหัวหน้ากบฏ ลำแดง คุณโกหกบัง วิปริตบัง ไปเรียนความรู้กลโกหกบัง มีความรู้วิชาการดีบัง นำมาวาดภาพของการกบฏได้ กล่าวคือ เริ่มต้นหัวหน้ากบฏเป็นผู้ที่มีวิชาในแง่ของการใช้คาถาอาคมสร้างความเชื่อถือในหมู่ไพร่ ด้วยการตั้งตัวเป็นผู้เศษ การตั้งตัวเป็นผู้เศษ อาจเป็นบันไดขั้นแรกของการก้าวไปสู่การเป็นผู้บุญ คือก้าวจากการเป็นผู้มีวิชาความรู้ไปสู่การทำทายนานาสูงส่ง ถ้าหากว่าสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในระยะนั้นเลวร้าย ก็จะมีอำนาจต่อผู้เศษให้เป็นผู้บุญยิ่งขึ้น ก็จะเป็นผู้ที่ถูกมองจากสายตาไพร่ว่าจะมาช่วยกู้สถานการณ์ และในช่วงเวลานี้ ผู้บุญอาจจะใช้

๗๓. คำให้การขุนหลวงหาวัด หน้า ๓๖๒

ความเชื่อเรื่อง มิคสัญญี กลียุค ดังที่ปรากฏในเรื่องของพระศรีอริย์ หรือที่ปรากฏใน คำพยากรณ์ ๑ หรือ คำทำนาย ๑ ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการปูพื้นของความเชื่อร่วมกันในเรื่องกาลเวลา

ในสภาพการณ์เช่นนี้ ผู้มีบุญก็จะเปรียบเสมือนผู้ที่จะมาช่วยปลดปล่อยทุกข์ยากใน สายตา ของ ไพร่ เมื่อถึงตรงนั้นเราอาจจะตั้งคำถามต่อไปว่า หัวหน้ากบฏที่เริ่มต้นด้วยการตั้งตัวเป็น ผู้วิเศษ แล้วก็เป็น ผู้มีบุญ นั้นจะอ้างตำแหน่งอะไรต่อไปอีกหรือเปล่า เราทราบแน่นอนจากกรณีกบฏญาณ พิเชียร และกบฏธรรมเถียรว่า ทั้งสองคนนั้นมองตนเองเหมือนกับเป็นกษัตริย์องค์ใหม่ ดังจะเห็น ได้จากการแต่งตั้งตำแหน่งขุนนาง และการใช้เครื่องสูงของกษัตริย์อยุธยา

ในการศึกษาของโยนิโอะ อิชิอิ กล่าวถึงกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. ๒๔๔๕ ว่า แนวความคิดผู้มีบุญ เกี่ยวข้องกับแนวความคิดว่าด้วยกษัตริย์ในอุดมคติ คือ จักรพรรดิ ธรรมมิกราช (ท้าว ธรรมมิกราช หรือพญาธรรมมิกราช ในภาษาลาวและอีสาน) ซึ่งหมายความว่าผู้มีบุญนั้นเป็นกษัตริย์ ในอุดมคติที่ลงมาจุติเพื่อช่วยเหลือปกครองผู้คน^{๗๔}

เราอาจจะตั้งสมมุติฐานว่ากบฏในสมัยอยุธยาอาจจะอ้างหรือมองตนเองในฐานะนี้ อันเป็น สิ่งที่สามารถดึงดูดความสนับสนุนจาก ไพร่ได้เช่นกัน

คำถามต่อไปของเราก็คือ เนื่องจากเรื่องเกี่ยวกับพระศรีอริย์ส่วนใหญ่ นั้น มักจะกล่าวว่า พุทธศาสนาของพระสมณะโคตมจะยืนยงอยู่ ๕,๐๐๐ ปี ดังนั้นพระศรีอริย์ก็น่าจะเสด็จลงมาในเวลา นั้น แต่การก่อกบฏไพร่ในสมัยอยุธยาอยู่ในระยะเวลาที่ยังไม่ถึง พ.ศ. ๕๐๐๐ ทั้งสิ้น ดังนั้นหัวหน้า กบฏมีประสบปัญหาการอ้างถึง มิคสัญญี กลียุค และการเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิตของพระศรีอริย์ หรือ

คำตอบก็คือ ในความเชื่อทั่วไปของชาวบ้านหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ และก็มี ความเชื่อว่า ในบางขณะของกาลเวลาที่แม้ว่าจะยังไม่ถึง พ.ศ. ๕๐๐๐ นั้น พระศรีอริย์ ก็อาจจะเสด็จลงมาได้ตั้งที่ สมเกียรติ วันทะนะ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กล่าวว่า เป็น “การย่น ระยะเวลาการมาปรากฏพระองค์ของพระศรีอริย์”^{๗๕}

ตัวอย่างที่จะยืนยันความเชื่อของชาวบ้านว่าด้วย “การย่นระยะเวลา” นี้ก็คือกรณีของวัดไถ่ย์ ตำบลเขาสมอคอน อำเภอท่าวุ้ง ลพบุรี วัดไถ่ย์เป็นวัดเก่าแก่มาก มีมาแต่สมัยอยุธยา หรืออาจจะ

๗๔. Ishii, “A Note...”

๗๕. สมเกียรติ วันทะนะ, “การศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดของไทย,” เอกสารประกอบการสัมมนาของ สมาคมประวัติศาสตร์, (พฤษภาคม ๒๕๒๒) หน้า ๓๘

ก่อนหน้านั้นด้วยซ้ำไป (นักประวัติศาสตร์ศิลปะยังคงตกลงกันไม่ได้แน่นอนว่าเป็นวัดสมัยไหนของสมัยอยุธยา) วัดไผ่มีชื่อเสียงในแง่ของลายปูนปั้นงดงามมาก และก็มีรูปปั้นพระศรีอารียะซึ่งผู้คนแถบนั้นนับถือมาก

จากตำนานของวัดไผ่กล่าวว่า พระอินทร์เสด็จไปอัญเชิญให้ พระศรีอารียะ ลงมาจุติในโลก และทรงบวชเป็นเณรและเป็นพระอยู่ที่วัดไผ่ บำเพ็ญบารมีอยู่จนเป็นที่เคารพนับถือกราบไหว้บูชาของชาวบ้านแถบนั้นมาก ครั้นถึงเวลาสมควรก็เสด็จกลับไปสวรรค์ ทั้งอัฐิที่เป็นทองแดงไว้ที่วัดชาวบ้านได้นำอัฐิทองแดงมาหล่อเป็นรูปไว้บูชาตราบนานเท่าทุกวันนี้^{๗๖}

นอกจากนี้ยังมีข้อเขียนเกี่ยวกับเรื่องพระศรีอารียะที่ปรากฏในระยะใกล้เคียง พ.ศ. ๒๕๐๐ (เมื่อจะมีงานฉลองกิ่งพุทธกาล ที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามขอให้ประชาชนเปลี่ยนเรียกเสียใหม่ว่า ๒๕ พุทธศตวรรษนั้น) เป็นจำนวนมาก ที่กล่าวถึงความเชื่อชาวบ้านที่ว่า พระศรีอารียะ ได้เสด็จลงมาจุติในมนุษย์โลกเป็นครั้งคราว ครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๑๔๐๐ อีกครั้งหนึ่ง พ.ศ. ๑๔๐๐^{๗๗} และมีความเชื่อชาวบ้านทั้งในพม่าและไทยว่า ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๕๐๐ นั้นก็มีพระศรีอารียะลงมาจุติอีก^{๗๘}

เมื่อความเชื่อที่ปรากฏในหมู่ชาวบ้านในรูปของตำนานและนิยายปรัมปราเป็นเช่นนี้ ก็เห็นได้ชัดว่าข้ออ้างของหัวหน้าภฏเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เราไม่ทราบว่าจะบรรดาหัวหน้าภฏจะอ้างตนเป็นพระศรีอารียะ โดยตรงหรือไม่ แต่ที่แน่นอนก็คือการอ้างเป็นผู้บุญ แล้วก็อิงกับแนวความคิดเรื่องพระศรีอารียะ และ พระมาลัย

เมื่อได้อ้างและอิงกับแนวความคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมา หัวหน้าภฏมีสัญญาอะไรต่อไพร ที่มาสนับสนุนตน สิ่งแรกที่เห็นก็คือความพยายามที่จะยึดอำนาจจากกษัตริย์อยุธยาซึ่งเป็นเป้าที่เห็นได้ชัด และที่ถูกมองว่าเป็นผู้สร้างปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง แต่หลังจากนั้นแล้ว คือถ้าสมมุติว่าหัวหน้าภฏประสบความสำเร็จ ผู้สนับสนุน (ไพร) จะได้อะไรบ้าง ในกรณีนี้เราก็มีหลักฐานเลือนลางมาก นอกเหนือจากการได้กษัตริย์องค์ใหม่ การเปลี่ยนราชวงศ์แล้ว ก็อาจจะมีสภาพสังคมเศรษฐกิจใหม่ในลักษณะของอุดมคติ ซึ่งเป็นเรื่องที่เราไม่ทราบอย่างแน่ชัดว่าหัวหน้าภฏได้

๗๖. “ประวัติพระศรีอารียเมตไตร วัดไผ่ ตำบลเขาสมอคอน อำเภอท่าวุ้ง จังหวัดลพบุรี,” แผ่นปลิวของทางวัด

๗๗. พุทธทำนายและเทพทำนาย, (จำลองศิลป, ๒๔๔๘) หน้า ๑๓ และ ไปรคฤห์หนังสือทำนายเหมือนกันเช่น อารยันตคุปต์, เมื่อพระศรีอารียมาเป็นเจ้าโลก, (จำลองศิลป, พิมพ์ครั้งที่ ๖, ๒๔๔๕), อารยัน, วิจารย์พุทธทำนาย, (บรรณาการ, ๒๕๒๒)

๗๘. พุทธทำนาย... หน้า ๑๔-๑๖

สัญญาไว้อย่างแน่นอนหรือเปล่า แต่สภาพเศรษฐกิจใหม่ในโลกของพระศรีอารียก็อาจจะเสนอแนะอะไรบ้าง ดังตัวอย่างเช่น ในพระมาลัยคำสวด ได้กล่าวถึงความสมบูรณ์พูนสุขของโลกมนุษย์ไว้ตอนหนึ่งว่า

ท่าฝนมรุส	ตกเจ็ดวันไซ้	เป็นอาหารให้	มนุษย์เื่องนอง
ท่าฝนแก้วแหวน	ทับทั้งเงินทอง	ตกลงเื่องนอง	ถ้วนทั้งเจ็ดวัน
ท่าฝนของหอม	ตกลงด้วยพลัน	ระงับกลิ่นอัน	สาบเหม็นหายสูญ
ท่าฝนกฤษณา	ชะมดจันทน์จรัณ	ตกลงบริบูรณ์	หอมฟุ้งอนันต์
ท่าฝนเข้าสาร	ตกมากครามครัน	ถ้วนทั้งเจ็ดวัน	เต็มทั่วสากล
ท่าฝนอาหาร	ให้ประชาชน	เลี้ยงชีวิตตน	สืบอายุไป
เดชะท่าฝน	เม็ดน้อยเม็ดใหญ่	ตกเจ็ดวันไป	เกลื่อนทั่วธรณี
จะให้เป็นพืช	แก่ชาวโลกีย์	เพื่อจะให้เป็นศรี	สวัสดิ์ทั่วกัน
ท่าฝนผ้าผ่อน	แลแพรมีพรรณ	ตกลงเจ็ดวัน	ย่อมงามบวร
จะให้เป็นเครื่อง	นุ่งห่มอาภรณ์	ให้เดินเที่ยวจร	กันความละอาย ^{๗๙}

คำสวดที่ยกมานี้ น่าสนใจในประเด็นที่กล่าวถึงความสมบูรณ์พูนสุขทางด้านการกินอยู่และยังชีพ อันเป็นปัญหาที่ไพร่ทั่วไปคงประสบในยามเกิดวิกฤตการณ์ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

สรุป

จากการบรรยายข้างต้น เราจะเห็นได้ว่าการกบฏไพร่ในสมัยอยุธยาขึ้นเท่าที่มีบันทึกไว้ในเอกสารราชการ เป็นการกบฏที่ใหญ่โตมากที่สุด เพราะฝ่ายกบฏถึงกับคุกคามเมืองหลวง น่าเชื่อว่าการกบฏคงจะมีมากกว่า ๓ กรณีตามพระราชพงศาวดารฯ หากแต่เรามีได้รับการบันทึกไว้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเอกสารส่วนใหญ่สูญหายไป แต่ถ้าทำการค้นคว้าเพิ่มเติมก็น่าเชื่อว่าเอกสารนอกเหนือเมืองหลวง อาจจะมีหลงเหลืออยู่อีก ซึ่งอาจทำให้เราศึกษาการกบฏเหล่านั้นได้ละเอียดละเอียดยิ่งขึ้น อนึ่งการกบฏที่คาดว่าจะเป็นอยู่อีกนั้น อาจจะเป็นเพราะเป็นกบฏเล็กกบฏน้อยก็ได้ และมีได้สำคัญใหญ่โตคุกคามเมืองหลวง ดังนั้นจึงมิได้รับการบันทึกไว้ในส่วนกลาง

๗๙. พิชุร มลิวัดย์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๓-๔๔

เราพอจะมองเห็นได้ว่า การกบฏของไพร่นั้มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ อันมีสาเหตุแวดล้อมมาจากสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สภาพของการบีบรัดเหล่านี้คงจะปรากฏอยู่เป็นประจำ แต่เมื่อใดที่สภาพทางการเมืองภายในและภายนอก เช่น สงคราม หรือความปั่นป่วนเกิดขึ้น ที่ศูนย์กลาง สภาพความบีบคั้นต่างๆ จะเด่นชัดขึ้น และสามารถจุดชนวนของการกบฏขึ้นได้ไม่มากนักน้อย

สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจของเราในการศึกษานี้ก็คือ การกบฏทุกครั้งทีกล่าวมานั้นล้มเหลว สาเหตุที่เห็นได้ชัดก็คือ การปราบปรามกบฏแต่ละครั้งทางฝ่ายราชการใช้กองทัพและอาวุธทันสมัย ฝ่ายกบฏจะเสียเปรียบเมื่อลงเทียบกำลังกันดู ความสำคัญของอาวุธทันสมัยก็คือ การที่ฝ่ายราชการมีอาวุธทั้งปืนสับนกและปืนใหญ่ ซึ่งเป็นอาวุธร้ายแรงที่สุดในสมัยนั้น

เราพอจะทราบได้ว่า อาวุธทันสมัยเหล่านี้คงตกเข้ามาในเมืองไทยประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ และต้นศตวรรษที่ ๑๖) โปรตุเกสเป็นฝรั่งชาติแรกที่เข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สามารถยึดมะละกาได้เป็นฐานที่มั่นแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๔ (๑๕๑๑) และหลังจากนั้นทั้งทหารและอาวุธโปรตุเกสก็เคลื่อนย้ายเข้าสู่ทั้งพม่าและไทย อาวุธทันสมัยเหล่านี้ทางราชการทั้งพม่าและไทย ถือเป็นสินค้าต้องห้าม ซึ่งก็หมายความว่ากองทัพของทางราชการเท่านั้น จะมีอาวุธอยู่ในครอบครองได้ ซึ่งก็ทำให้กองทัพกบฏมีความอ่อนแอกว่าเมื่อปะทะกัน ฝ่ายกบฏจะมุ่งในการรบกวนแปลงแบบสงครามเก่ามากกว่า ในขณะที่ทัพทางราชการค้นพบว่าวิธีตั้งมั่นในที่ปลอดภัย (เช่นในป้อมปราการ) และใช้อาวุธทันสมัยทำให้ตนได้เปรียบกว่า และก็น่าเชื่อถืออย่างมากว่าในบางกรณี ฝ่ายกบฏอาจจะเชื่อในความอยู่ยงคงกระพัน หรือการใช้คาถาอาคมดังที่เราเห็นได้ชัดในกรณีของการกบฏผีบุญภาคอีสานในชั้นหลัง (๒๔๔๕)

นอกจากนี้การจัดองค์กรของขบวนการกบฏจะมีข้อด้อยกว่าทัพทางราชการมาก ดังที่เราเห็นมาแล้วว่า การรวบรวมไพร่เข้ากับฝ่ายกบฏนั้นเป็นการรวมชนิดที่ใครคว่ำอาวุธได้ได้มาก็เอามา บางคนมามือเปล่า ดังนั้นเมื่อเผชิญกับกองทัพของราชการที่มีการฝึกวินัยมากกว่า (แม้จะมีใช่เป็นกองทัพประจำในความหมายสมัยใหม่ก็ตาม) ก็ต้องประสบกับความปราชัยในที่สุด

อนึ่งมีข้อน่าสังเกตว่า อาณาจักรอยุธยาเป็นอาณาจักรที่มีการปกครองที่ค่อนข้างจะรวมอำนาจที่ศูนย์กลางอยู่อย่างมาก นับตั้งแต่การสถาปนาอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ (๑๓๕๐) แล้ว เราจะเห็นได้ชัดว่าลักษณะการปกครองเปลี่ยนจากรูปของ การที่มีศูนย์อำนาจกระจายในรูปของเมืองต่างๆ กลายเป็นความพยายามที่จะรวมอำนาจศูนย์กลางที่อาณาจักรอยุธยา ตัวอย่างของความพยายามนี้

เราจะเห็นได้จากสงครามขยายอาณาจักรของอยุธยา เข้าไปในดินแดนของสุโขทัยและเชียงใหม่ (รวมทั้งการขยายเข้าไปยังอาณาจักรพระนครหลวงของเขมรอีกด้วย) อยุธยาประสบความสำเร็จอย่างยิ่งยวดเมื่อราชวงศ์สุพรรณบุรีมีชัยชนะเหนือราชวงศ์อู่ทองในสมัยพระอิทราชา พ.ศ. ๑๙๕๑-๑๙๖๗ (๑๔๐๘-๑๔๒๔) และที่สำคัญคือชัยชนะของการรวมอาณาจักรสุโขทัยได้อย่างมั่นคงในสมัยของพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑ (๑๔๔๘-๑๔๘๘)^{๘๐}

นับตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถมา กล่าวได้ว่าอาณาจักรอยุธยาเป็นปึกแผ่นยิ่ง มีการปกครองที่รวมอำนาจที่ศูนย์กลางมากขึ้น และทำให้บรรดาเมืองต่าง ๆ ที่อาจเคยมีอำนาจและความเป็นอิสระในการปกครองของตนเองน้อยลง นี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การกบฏไพร่ซึ่งเป็นรูปแบบของการท้าทายแย่งอำนาจจากภายนอกศูนย์กลางต้องประสบกับความล้มเหลว

อนึ่ง น่าสนใจว่าการแย่งอำนาจในอยุธยานั้น ปรากฏว่าที่สำเร็จเป็นการทำจากวงในทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นกรณีของพระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นเชื้อสายของราชวงศ์สุโขทัย ซึ่งได้ครองอยุธยาด้วยการเข้ามาเกี่ยวข้องทางการแต่งงานกับราชวงศ์สุพรรณบุรี และได้เข้าร่วมมือกับพม่าในการสงครามเสียกรุงครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๙๙ (๑๖๓๐-๑๖๕๖) ต้นราชวงศ์ปราสาททองก็แย่งอำนาจได้ด้วยการรัฐประหารภายในราชสำนัก และก็เหมือนกันกับกรณีของพระเพทราชา พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๒๔๖ ต้นราชวงศ์บ้านพลูหลวงก็ชิงอำนาจจากพระนารายณ์ด้วยการรัฐประหารในราชสำนักเช่นกัน นี่อาจจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การกบฏของไพร่ซึ่งเป็นการท้าทายอำนาจจากวงนอกไม่สามารถจะกำชัยชนะได้

๘๐. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา,” *วารสารธรรมศาสตร์*, ๖:๑ (มิถุนายน-กันยายน ๒๕๑๙)